

Світлана Шовкошитна

ЩО СЛІД ЗНАТИ
**ПРО СІМЕЙНЕ
ТА СПАДКОВЕ
ПРАВО**

Київ - 2004

ББК 67.9(4УКР)304
Ш78

Шовкошитна, Світлана
Ш78 **Що слід знати про сімейне та спадкове право.** — К.: Інститут громадянського суспільства: ТОВ «ІКЦ Леста», 2004, — 72 с.
ISBN 966-8312-02-3

Це видання є інформаційно-правовим poradником для тих, хто цікавиться новими змінами в галузі сімейного та спадкового законодавства. У роботі подається корисна інформація, яка стане у нагоді при вирішенні багатьох життєво важливих питань.

Розраховано на широке коло читачів.

ББК 67.9(4УКР)304+67.304

Видання здійснене за підтримки фонду Чарльза Стюарта Мотта

Погляди, викладені тут, належать автору цієї роботи і не можуть ні за яких обставин вважатися такими, що виражають офіційну точку зору Фонду Чарльза Стюарта Мотта.

Ця інформація та розробки є вільними для копіювання, перевидання та поширення по всій території України усіма способами, якщо вони здійснюються безоплатно для кінцевого споживача та якщо при таких копіюванні, перевиданні та поширенні є обов'язкове посилання на автора і суб'єкта майнового права на цю інформацію та розробки.

Авторка висловлює вдячність Вікторії Шовкошитній за надання інформації.

ISBN 966-8312-02-3

© Інститут громадянського суспільства
© „ІКЦ Леста“ (макет)

ПЕРЕДМОВА

З давніх-давен український народ шанував традиції звеличення шлюбу, сім'ї, домашнього вогнища. В нашій міфології навіть існувала божественна пара – Лада й Ладос, яка освячувала сімейні узи. В наші часи міфології не приділяється такого великого значення, як раніше, але традиції – це святе, їх пам'ятають і шанують. Навіть намагаються регулювати на законодавчому рівні, наприклад, таке дійство як – заручини. Про них знали, їх намагалися дотримуватись, а тепер це свого роду обов'язковий ланцюжок на шляху до створення сім'ї. Поява нового сімейного кодексу це не лише спроба узаконити узвичаєння, але, на думку деяких фахівців у галузі приватного права, це ще й можливість підняти «рівень моральності стосунків між подружжям, у родині між батьками і дітьми». Хоча є фахівці, які мають сумніви щодо останнього твердження. Наприклад, яким чином проживання в цивільному шлюбі або визнання позашлюбного батьківства буде відповідати моральним засадам суспільства. Суперечливим також є шлюбний вік для жінок, встановлений у 17 років, тоді як повну цивільну дієздатність має особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). Отже, виходить, що це свого роду, узаконення статевих стосунків з неповнолітніми. Також вважаються такими, що суперечать моральним засадам суспільства, рішення батьків залишити дитину в пологовому будинку, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення (п.3 ст. 143).

Сьогодні все більше людей воліють жити разом, при цьому, не обтяжуючи себе відповідальністю, що несе державна реєстрація шлюбу. Новий Сімейний кодекс (СКУ) містить норми, які наближають обсяг прав на майно, на утримання та аліменти осіб в «цивільному шлюбі» до прав осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі. Але чи сприятиме це зростанню моральності суспільства, мабуть, покаже час.

В новому Кодексі існує ще багато «вибухових» новел. За прикладом Заходу, перед взяттям шлюбу обоє зобов'язані пройти повне медичне обстеження. Чимало змін стосується й процесу розлучення, зокрема розширено перелік підстав для розлучення. Значно спрощено механізм встановлення батьківства, тепер це може бути вирішено на основі судово-генетичної експертизи. Також в Кодексі багато новел і щодо захисту прав дитини. У ньому вперше заборонені покарання дитини її батьками. Ще одне запозичення з Заходу знайшло собі місце – шлюбний контракт, хоча наша історія зберігає дані про те, що шлюбні відносини в українському селі склалися саме за допомогою так званих «шлюбних» або «винних» листів. І тільки з 1917 року, коли суспільство, так би мовити, звільнилося від тягаря матеріальних благ і ділити у кожного крім дітей було нічого, оскільки практично все належало

державі, про такий документ перестали згадувати. Сьогодні у декого словосполучення «шлюбний контракт» викликає безліч питань, а окремими фахівцями трактується як прояв недовіри. Але потім, коли мова заходить про розлучення, починають шкодувати, що не подбали про все раніше, адже не завжди при розлученні, навіть відповідно до закону, можна поділити все порівну. Як поділити, наприклад, гараж або телевізор? А у контракті можна обумовити, що і кому дістанеться та багато інших питань основними з яких будуть, звичайно, майнові.

Окрім шлюбного контракту, подружжя можуть укладати між собою безліч інших договорів і таким чином домовитися про порядок виплати аліментів, володіння, користування та розпорядження сімейною власністю. Цьому також сприяє щойно прийнятий Цивільний кодекс, який, окрім іншого, вводить такий новий термін як «спадковий договір». Також з'являється поняття «секретний заповіт». Новий Цивільний кодекс (ЦКУ) детальніше регламентує оформлення права на спадщину, чітко визначаючи порядок та строки видачі свідоцтва про право на спадщину тощо.

Нові кодекси містять багато нових положень, яких не існувало раніше в законодавстві. Не зважаючи на намагання авторів створити взірцеве законодавство, воно вже встигло набути як прихильників, так і критиків. Тому, аби мати власну уяву про новітні зміни, кожному громадянину не завадило б ретельно вивчити основні положення та норми цих документів. Для полегшення цього процесу пропонуємо вам ознайомитися з даною роботою. Ми не намагалися дати повну інструкцію з вирішення усіх можливих питань. Подаємо найзагальнішу та найпотрібнішу інформацію, яку бажано знати задля повної реалізації своїх прав та їх захисту.

РОЗДІЛ І

І. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА

*«Ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя»
(Ст. 32 Конституції України)*

Для початку слід розуміти, що всі відносини, які виникають у зв'язку з укладанням, існуванням і припиненням шлюбу; особисті та майнові відносини між подружжям; особисті та майнові відносини, які виникають між батьками і дітьми у зв'язку з народженням дитини, встановленням походження дитини, її вихованням і розвитком; особисті та майнові відносини, пов'язані з родинними стосунками, усиновленням, опікою, піклуванням — є цивільними відносинами сімейного характеру і регулюються Сімейним кодексом України.

Новий Сімейний кодекс регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та онуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком, але не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням.

Що слід розуміти під словом «сім'я»?

Особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки складають сім'ю. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Якщо подружжя не проживають спільно у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин, то все одно вважається сім'єю.

Дитина належить до сім'ї своїх батьків навіть, коли спільно з ними не проживає.

Одинока особа також має права члена сім'ї.

Сімейні договірні відносини

Подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства.

Так само можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини особи, які проживають однією сім'єю, а також родичі за походженням.

Договір має бути укладений у письмовій формі. Такий договір є обов'язковим до виконання, якщо він не суперечить вимогам Сімейного кодексу, інших законів України та моральним засадам суспільства.

II. ШЛЮБ. ПОНЯТТЯ, ПОРЯДОК ТА УМОВИ УКЛАДАННЯ

*«Кожна особа має право на проживання в сім'ї»
(Ст.4 Сімейного кодексу України)*

Право на шлюб

Особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу. Для жінки це сімнадцять, а для чоловіка – вісімнадцять років (ст. 22 Сімейного кодексу України).

За заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Жінка та чоловік можуть проживати однією сім'єю без шлюбу, але тоді у них не виникає прав та обов'язків подружжя. Для цього шлюб має бути зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану (РАЦС).

Релігійний обряд шлюбу також не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення державних органів реєстрації актів цивільного стану.

Відповідно до статті 26 вищезгаданого Кодексу у шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення, рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька.

У шлюбі між собою не можуть перебувати двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця.

За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним.

У шлюбі між собою не можуть бути усиновлювач та усиновлена ним дитина.

Шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення.

Якщо ви вирішили узаконити своє спільне проживання

Якщо ви вже вирішили узаконити своє спільне проживання і вже визначилися з датою весілля, то бажано за місяць до цієї дати подати заяву про реєстрацію шлюбу до будь-якого державного органу реєстрації актів цивільного стану за своїм вибором. Заява подається жінкою та чоловіком особисто. Якщо жінка та (або) чоловік не можуть через поважні причини особисто подати заяву про реєстрацію шлюбу до державного органу реєстрації актів цивільного стану, таку заяву, нотаріально засвідчену, можуть подати їх представники. Повноваження представника мають бути нотаріально засвідчені.

Для подачі заяви необхідно мати:

- два паспорти;
- ідентифікаційні коди;
- п'ять конвертів;
- папку для документів.

Важливо пам'ятати, що процедура платна, отже варто при собі мати від 30 до 170 грн. для сплати держмита.

У заяві молоді заповнюють пункти анкети, де вказують загальні дані про себе, які прізвища бажають носити після реєстрації. Вибір прізвища залежить тільки від бажання молодят.

Наречена, наречений мають право приєднати до свого прізвища прізвище нареченого, нареченої. Якщо вони обоє бажають мати подвійне прізвище, за їхньою згодою визначається з якого прізвища воно буде починатися. Складення більше двох прізвищ не допускається, якщо інше не випливає із звичаю національної меншини, до якої належить наречена і (або) наречений. Якщо на момент реєстрації шлюбу прізвище нареченої, нареченого вже є подвійним, вона, він має право замінити одну із частин свого прізвища на прізвище другого.

В заяві також підтверджується, що у вступаючих у шлюб немає жодних установлених законом перешкод до цього.

Після подачі заяви працівник РАЦС зобов'язаний ознайомити вас з правами й обов'язками майбутніх подружжя і батьків та попередити про відповідальність за приховування перешкод до реєстрації шлюбу. Наприклад, приховування тяжкої хвороби, а також хвороби, небезпечної для другого з подружжя, їхніх нащадків, може бути підставою для визнання шлюбу недійсним.

Заручини

Заручини — це обряд, котрий відбувається після сватання. Сьогодні багато пар за допомогою цього відомого віддавна обряду повідомляють про свій намір стати чоловіком і дружиною. Днем заручин зазвичай вважається день подачі заяви до РАЦС.

З дня подачі заяви в РАЦС до реєстрації шлюбу проходить мінімум місяць. У молодій парі повинна бути можливість подумати наскільки є силь-

ним їхнє бажання створити сім'ю, щоб не зробити необачний крок, про який згодом вони можуть пошкодувати. От для цього й існують заручини.

Заручини не є умовою обов'язкового вступу в шлюб, хоча більшість пар вважають, що це лише підкріплює їх твердий намір одружитися.

Майте на увазі, що у заручин існують давні традиції. Одна з них — обручка, яку наречений дарує нареченій в знак своєї любові.

Особа, яка відмовилася від шлюбу, зобов'язана відшкодувати другій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля.

Такі затрати не підлягають відшкодуванню, якщо відмова від шлюбу була викликана протиправною, аморальною поведінкою нареченої, нареченого, приховуванням нею, ним обставин, що мають для того, хто відмовився від шлюбу, істотне значення (тяжка хвороба, наявність дитини, судимість тощо).

У разі відмови від шлюбу особи, яка одержала подарунок у зв'язку з майбутнім шлюбом, договір дарування за вимогою дарувальника може бути розірваний судом.

У разі розірвання договору особа зобов'язана повернути річ, яка була їй подарована, а якщо вона не збереглася — відшкодувати її вартість.

Час та місце реєстрації шлюбу

Шлюб реєструється після спливу одного місяця від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу.

У разі вагітності нареченої, народження нею дитини, а також якщо є безпосередня загроза для життя нареченої або нареченого, шлюб реєструється у день подання відповідної заяви. Керівник державного органу реєстрації актів цивільного стану дозволяє реєстрацію шлюбу до спливу цього строку.

Якщо є відомості про наявність перешкод до реєстрації шлюбу, керівник державного органу реєстрації актів цивільного стану може відкласти реєстрацію шлюбу, але не більш як на три місяці. Рішення про таке відкладення може бути оскаржене в судовому порядку.

Реєстрація шлюбу засвідчується Свідоцтвом про шлюб, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

Якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про реєстрацію шлюбу втрачає чинність після спливу трьох місяців від дня її подання.

Які правові підстави визнання шлюбу недійсним?

Відповідно до ст. 39 Сімейного кодексу недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі.

Недійсним є шлюб, зареєстрований між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою.

Недійсним є шлюб, зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною.

За заявою заінтересованої особи орган державної реєстрації актів цивільного стану анулює актовий запис про шлюб, зареєстрований з особами, зазначеними у частинах першій – третій цієї статті.

Якщо шлюб зареєстровано з особою, яка вже перебуває у шлюбі, то в разі припинення попереднього шлюбу до анулювання актового запису щодо повторного шлюбу повторний шлюб стає дійсним з моменту припинення попереднього шлюбу.

Актовий запис про шлюб анулюється незалежно від того чи особи, з якими було зареєстровано шлюб померли (частини перша – третя цієї статті), чи шлюб було розірвано.

За рішенням суду шлюб визнається недійсним, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка.

Згода особи не вважається вільною, зокрема, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства.

Шлюб визнається недійсним за рішенням суду у разі його фіктивності.

Шлюб є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним із них без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя.

Але шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім'ю.

Шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований:

- 1) між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог, встановлених Кодексом;
- 2) між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею;
- 3) з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків;
- 4) з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб.

Але шлюб не може бути визнаний недійсним у разі вагітності дружини або народження дитини у осіб, зазначених пунктами 1), 2), 4) або якщо той, хто не досяг шлюбного віку, досяг його або йому було надано право на шлюб.

За перерахованих вище випадків шлюб є недійсним від дня його державної реєстрації і не є підставою для виникнення у осіб, між якими він був зареєстрований, прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків, які встановлені для подружжя іншими законами України.

До яких правових наслідків може призвести проживання у недійсному шлюбі?

Якщо протягом недійсного шлюбу особи набули майно, воно вважається таким, що належить їм на праві спільної часткової власності.

Розмір часток кожного з них визначається відповідно до їхньої участі у придбанні цього майна своєю працею та коштами.

Якщо особа одержувала аліменти від того, з ким була в недійсному шлюбі, сума сплачених аліментів вважається такою, що одержана без достатньої правової підстави і підлягає поверненню, але не більш як за останні три роки.

Особа, яка оселилася у житловому приміщенні іншої особи у зв'язку з реєстрацією з нею недійсного шлюбу, не набула права на проживання у ньому і може бути виселена.

Особа, яка у зв'язку з реєстрацією недійсного шлюбу змінила своє прізвище, вважається такою, що іменується цим прізвищем без достатньої правової підстави.

Правові наслідки застосовуються до особи, яка знала про перешкоди до реєстрації шлюбу і приховала їх від другої сторони і (або) від державного органу реєстрації актів цивільного стану.

Якщо особа не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, вона має право:

1) на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя;

2) на проживання у житловому приміщенні, в яке вона поселилася у зв'язку з недійсним шлюбом;

3) на аліменти відповідно до статей Кодексу: 75 (Право на утримання після розірвання шлюбу), 84 (Право дружини на утримання під час вагітності та у разі проживання з нею дитини), 86 (Право чоловіка на утримання у разі проживання з ним дитини) і 88 (Припинення права чоловіка на утримання);

4) на прізвище, яке вона обрала при реєстрації шлюбу.

Недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася у цьому шлюбі.

ІІІ. ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР

*«Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства»
(Ст. 7 Сімейного кодексу України)*

Що таке шлюбний договір і для чого він укладається?

Уявіть ситуацію: одружується молода пара. У нього — автомобіль та відео-техніка, а у неї — квартира та меблі. Шлюбний договір складається для того,

щоб потім вона не претендувала на його авто та відеотехніку, а він — на її квартиру та меблі. Отже, *шлюбний договір* — це не що інше, як угода про вирішення питань сімейного життя, закон для обох сторін. (Зразок шлюбного договору див. Додаток 1)

Хто і коли може укласти шлюбний договір?

Шлюбний договір, як угода подружжя про рішення майнових питань у родині вже давно застосовується в західних країнах. У нашій країні всі питання, пов'язані з порядком і умовами укладання шлюбного контракту, регулює Сімейний кодекс України.

Якщо шлюбний договір між людьми, які вступають у шлюб, складається до реєстрації шлюбу, то він вступає в дію з моменту його реєстрації.

Якщо шлюбний договір укладено подружжям, тобто після реєстрації, він набирає чинності у день його нотаріального посвідчення.

Законодавством не передбачено єдиної форми шлюбного договору, він може складатися як з одного пункту, так і з кількох сторінок, тому його форма і зміст залежать від домовленості сторін. Головне — він має бути укладений у письмовій формі та нотаріально посвідчений.

У шлюбному договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків, чинність договору або окремих його умов і після припинення шлюбу.

Які питання може регулювати шлюбний договір?

Шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки.

Шлюбним договором можуть бути визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків, наприклад, можна обумовити, хто за що в сім'ї платить: хто купує продукти, вносить квартплату, хто і якою мірою оплачує навчання дітей тощо.

У шлюбному договорі може бути визначене майно, яке дружина, чоловік передає для використання на спільні потреби сім'ї, а також правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з реєстрацією шлюбу.

Сторони можуть домовитися про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, положень статті 60 Кодексу, де сказано: *«Майно, набуте подружжям за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу)»* і вважати його спільною частковою власністю або особистою приватною власністю кожного з них.

Також можна домовитися про можливий порядок поділу майна, у тому числі і в разі розірвання шлюбу, передбачити використання належного їм

обом або одному з них майна для забезпечення потреб їхніх дітей, а також інших осіб, включити до шлюбного договору будь-які інші умови щодо правового режиму майна, якщо вони не суперечать моральним засадам суспільства.

Якщо у зв'язку з укладенням шлюбу один із подружжя вселяється в житлове приміщення, яке належить другому з подружжя, у шлюбному договорі також може бути домовлено про порядок користування ним. Подружжя може домовитися про звільнення житлового приміщення тим з подружжя, хто вселився в нього, в разі розірвання шлюбу, з виплатою грошової компенсації або без неї. Також домовитися про проживання у житловому приміщенні, яке належить одному з них чи є їхньою спільною власністю, їхніх родичів.

Сторони можуть домовитися про надання утримання одному з подружжя незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі на умовах, визначених шлюбним договором.

Також подружні партнери можуть домовитися в договорі про порядок виплати аліментів і про форму аліментів (грошова, натуральна ін.). Якщо у шлюбному договорі визначені умови, розмір та строки виплати аліментів, то в разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Але шлюбний договір не може включати умови щодо відмови одним з подружжя від свого права на аліменти.

Шлюбним договором може бути встановлена можливість припинення права на утримання одного з подружжя у зв'язку з одержанням ним майнової (грошової) компенсації.

Шлюбний договір не може:

- регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми;
- зменшувати обсяг прав дитини, які встановлені Кодексом, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище;
- ставити одного з членів подружжя у край несприятливе чи протизаконне становище (наприклад, не можна вносити в шлюбний контракт пункт про відмову одного з членів подружжя від аліментів);
- обмежувати право чоловіка (жінки) на звертання до суду щодо захисту своїх прав.

За шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації.

Не можна зобов'язати одного з членів подружжя заповідати належне йому майно особі чи кільком особам, на яких вкаже хтось інший.

Не припускається одностороння відмова від виконання шлюбного договору чи одностороння його зміна.

ІV. ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ

*«Кожен з подружжя має право припинити шлюбні відносини»
(п.3 ст. 56 Сімейного кодексу України)*

Які існують підстави припинення шлюбу?

По-перше, якщо один із подружжя помер до набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу, вважається, що шлюб припинився внаслідок його смерті.

По-друге, якщо у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу один із подружжя помер, вважається, що шлюб припинився внаслідок його розірвання.

По-третє, шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим.

У випадку з'явлення особи, яка була оголошена померлою або визнання безвісно відсутньою можливе поновлення шлюбу, якщо відповідне рішення суду скасоване і ніхто з них не перебуває у повторному шлюбі. В такому разі РАЦС анулює запис акта про розірвання шлюбу та відповідне свідоцтво, видане на його підставі.

По-четверте, шлюб припиняється внаслідок його розірвання. Тут слід зауважити, що в новому Кодексі відсутній, звичний для нас, термін *«розлучення»*, а дане поняття замінено терміном *«розірвання»*.

Випадки припинення шлюбу внаслідок його розірвання

Відповідно до нового Кодексу шлюб припиняється внаслідок його розірвання в таких випадках:

Перше, за заявою одного з подружжя.

Шлюб розривається державним органом РАЦС за заявою одного з подружжя, якщо другий із подружжя:

1) визнаний безвісно відсутнім;

2) визнаний недієздатним;

3) засуджений за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менш як три роки.

Шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору.

Друге, за заявою подружжя, яке не має дітей.

Подружжя, яке не має дітей, має право подати до РАЦС заяву про розірвання шлюбу. Державний орган РАЦС виносить постанову про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання такої заяви, якщо вона не була відкликана. Шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору.

Третє. Подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Договір між подружжям про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей.

Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу.

Четверте, на підставі позову про розірвання шлюбу.

Право на пред'явлення позову про розірвання шлюбу

Позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлений одним із подружжя.

Позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини та впродовж одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину щодо другого з подружжя або дитини.

Чоловік, дружина мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини, якщо батьківство зачатої дитини визнане іншою особою.

Чоловік, дружина мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу до досягнення дитиною одного року, якщо батьківство щодо неї визнане іншою особою або за рішенням суду відомості про чоловіка як батька дитини виключено із актового запису про народження дитини.

Опікун має право пред'явити позов про розірвання шлюбу, якщо цього вимагають інтереси того з подружжя, хто визнаний недієздатним.

Чи можливе поновлення шлюбу після його розірвання?

Жінка та чоловік, шлюб між якими було розірвано, мають право подати до суду заяву про поновлення їхнього шлюбу за умови, що жоден із них не перебував після цього у повторному шлюбі.

На підставі рішення суду про поновлення шлюбу та анулювання запису акта про розірвання шлюбу РАЦС видає нове Свідоцтво про шлюб, у якому день реєстрації шлюбу, за вибором подружжя, може бути визначений днем

першої його реєстрації або днем набрання чинності рішенням суду про поновлення шлюбу.

Якщо подружжя вирішили проживати окремо?

За заявою подружжя або позовом одного з них суд може постановити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно.

Режим окремого проживання припиняється у разі поновлення сімейних відносин або за рішенням суду на підставі заяви одного з подружжя.

Встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав та обов'язків подружжя, які встановлені Кодексом і які дружина та чоловік мали до встановлення цього режиму, а також прав та обов'язків, які встановлені шлюбним договором.

У разі встановлення режиму окремого проживання:

- 1) майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутиим у шлюбі;
- 2) дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка;
- 3) дружина, чоловік можуть усиновлювати дитину без згоди другого з подружжя.

Яка встановлюється відповідальність за насильницькі дії в сім'ї?

Насамперед слід знати, що насильницькі дії це не лише умисні дії фізичного чи сексуального, а й психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність (ст. 15).

Так, наприклад, умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, — карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року (ст.126 Кримінального кодексу України).

V. ОСОБИСТІ ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ

«...нехай кожен зокрема із вас любить так свою дружину, як самого себе,...

Діти, слухайтесь своїх батьків..., шануйте свого батька та матір...

А батьки не дражте дітей своїх, а виховуйте їх»

(Новий заповіт, до Єфесян 5:33, 6:1,2,4)

Що належить до особистих немайнових прав та обов'язків подружжя?

До особистих прав та обов'язків подружжя належать:

1. Право на материнство.

Небажання чоловіка мати дитину або нездатність його до зачаття дитини може бути причиною розірвання шлюбу.

2. Право на батьківство.

Відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини може бути причиною розірвання шлюбу.

3. Право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань.

4. Право дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку.

5. Право дружини та чоловіка на зміну прізвища.

6. Право дружини та чоловіка на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї. Дії одного з подружжя стосовно життя сім'ї вчинені за згодою другого з подружжя.

7. Дружина та чоловік зобов'язані спільно турбуватися про матеріальне забезпечення сім'ї та про побудову сімейних відносин на засадах взаємної поваги, любові та взаємодопомоги.

8. Право дружини та чоловіка на особисту свободу. Кожен з подружжя має право припинити шлюбні відносини. Примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, в тому числі примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на особисту свободу і може мати наслідки, встановлені законом.

Права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому державним органом реєстрації актів цивільного стану.

Як визначається походження дитини?

За вітчизняним законодавством походження дитини визначається у такі способи:

По-перше, дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя.

Походження дитини від подружжя визначається на підставі Свідоцтва про шлюб та документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини.

Дитина, народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя. Але якщо відбулась реєстрація повторного шлюбу її матері з іншою особою, вважається, що батьком дитини є чоловік її матері у повторному шлюбі. Батьківство попереднього чоловіка може бути визначене на підставі його спільної заяви з чоловіком у повторному шлюбі або за рішенням суду.

Дружина і чоловік мають право подати до державного органу реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка батьком дитини.

По-друге, у разі штучного запліднення дружини, проведеного за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини, яка народжена його дружиною.

У разі імплантації в організм іншої жінки зародка, зачатого подружжям, батьками дитини є подружжя.

Якщо зародок, зачатий чоловіком, який перебуває у шлюбі, та іншою жінкою, імплантовано в організм його дружини, дитина вважається такою, що походить від подружжя.

По-третє, якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження нею дитини.

Якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від батька визначається:

- 1) за заявою матері та батька дитини;
- 2) за заявою чоловіка, який вважає себе батьком дитини;
- 3) за рішенням суду.

За відсутності заяв, батьківство щодо дитини може бути визнане за рішенням суду. Підставою для визнання батьківства є будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, наприклад, висновки судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи. Тут слід зауважити, що у разі ухилення відповідача від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства, материнства, суд має право постановити ухвалу про примусовий привід та проведення такої експертизи.

Позов про визнання батьківства може бути пред'явлений матір'ю, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, а також самою дитиною, яка досягла повноліття.

Позов про визнання батьківства може бути пред'явлений особою, яка вважає себе батьком дитини.

Позов про визнання батьківства приймається судом, якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень не суперечить законодавству.

Які права та обов'язки мають батьки щодо дітей?

Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою.

Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини.

Мати, батько дитини, які перебувають у шлюбі, зобов'язані забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, наприклад, клініки, що входить до складу медичних науково-дослідних закладів, або фельдшерсько-акушерського пункту. (Більш детальний перелік закладів охорони здоров'я міститься в наказі МОЗ України «Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад та посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою у закладах охорони здоров'я».)

Дитина може бути залишена батьками у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення. При цьому складається акт про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати батьки чи інші родичі.

Якщо батьки не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, забрати дитину мають право її баба, дід, інші родичі з дозволу органу опіки та піклування.

Батьки зобов'язані невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Права та обов'язки дітей

Діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків, незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою.

Дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї.

Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном.

Дитина, повнолітні дочка, син зобов'язані піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу.

Повнолітні дочка, син мають право звернутися за захистом прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їх законні представники, без спеціальних на те повноважень.

Якщо повнолітні дочка, син не піклуються про своїх непрацездатних, немічних батьків, з них можуть бути за рішенням суду стягнуті кошти на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого піклування.

Чи достатньо Ви приділяєте уваги вихованню своєї дитини?

Насамперед слід зазначити, що в чинному Кодексі достатньо місця відведено питанню виховання дитини. Тепер тим родинам, які цій темі не приділяли належної уваги, варто замислитися чи не суперечать їх принципи виховання законодавчим нормам.

Те, що батьки мають спільно вирішувати питання виховання дитини, не є новелою. Але чи могли б Ви уявити, що питання виховання дитини можна обумовити в договорі. В Кодексі прямо зазначається, якщо хтось з батьків проживає окремо від дитини, то вони можуть укласти договір щодо здійснення ним батьківських прав та виконання обов'язків.

Той з батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання договору зобов'язаний відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану другому з батьків.

Серед обов'язків батьків щодо виховання та розвитку дитини, що зазначені в статті 150 Кодексу, варто зауважити такі:

- забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини;
- забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини;
- батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток;
- батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя.

У випадку неналежного виконання батьками своїх обов'язків дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій.

Якщо дитина досягла чотирнадцяти років, вона має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду.

Яку відповідальність несуть батьки за своїх дітей?

У ст. 52 Конституції України сказано, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Відповідно до Кримінального кодексу України: Злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду

за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, карається обмеженням волі на строк від 2 до 5 років або позбавленням волі на той самий строк (ст. 166). За втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми — обмеження або позбавлення волі на строк до 5 років (ст. 304). Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними або психотропними, карається обмеженням чи позбавленням волі до 3-х років (ст. 324 ККУ).

Згідно зі ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення, ухилення батьків або осіб, які їх замінюють від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей — тягне за собою попередження або накладання штрафу у розмірі від 1 до 3 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. При повторені тих самих дій сума штрафу збільшується. Батьки або особи, що їх замінюють, мають сплатити штраф й у випадку вчинення неповнолітнім віком від 14 до 16 років правопорушення, відповідальність за яке передбачено Кодексом про адміністративні правопорушення. Вчинення неповнолітнім діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом, якщо вони не досягли віку, із якого настає кримінальна відповідальність, — тягне накладання штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від 10 до 20 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Стаття 173 визначає, що вчинення насильства в сім'ї — умисного вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру, внаслідок чого могла бути завдана шкода фізичному або психологічному здоров'ю — тягне за собою штраф від 1 до 3 неоподаткованих мінімумів або виправні роботи на строк до 1 місяця з відрахуванням 20 відсотків заробітку.

Як вирішується питання місця проживання дитини?

Відповідно до статті 160 Кодексу, місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися судом.

Батьки мають право вимагати відібрання малолітньої дитини у будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду.

На яких підставах батьків позбавляють батьківських прав?

Мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

-
- не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
 - жорстоко поводяться з дитиною;
 - засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини;
 - ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;
 - є хронічними алкоголіками або наркоманами;
 - вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них.

Якщо суд при розгляді справи про позбавлення батьківських прав виявить у діях батьків або одного з них ознаки злочину, він порушує кримінальну справу (стаття 164 Кодексу).

Звернутися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають право один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років (стаття 165 Кодексу).

VI. МАЙНОВІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ

*«Дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного»
(п.1 ст.75 Сімейного кодексу України)*

Що належить до особистої приватної власності?

Особистою приватною власністю дружини та чоловіка є:

- майно, набуте нею, ним до шлюбу;
- майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;
- майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто.

Особистою приватною власністю дружини та чоловіка є речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя.

Майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини.

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є премії, нагороди, які вона, він одержали за особисті заслуги.

Суд може визнати за другим з подружжя право на частку цієї премії, нагороди, якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню.

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка їй, йому належала, а також як відшкодування завданої їй, йому моральної шкоди.

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є страхові суми, одержані нею, ним за обов'язковим або добровільним особистим страхуванням.

Суд може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте нею, ним за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин.

Якщо у придбання майна вкладені крім спільних коштів і кошти, що належали одному з подружжя, то частка у цьому майні, відповідно до розміру внеску, є його особистою приватною власністю.

Якщо річ, що належить одному з подружжя, плодоносить, дає приплід або дохід (дивіденди), він є власником цих плодів, приплоду або доходу (дивідендів).

Поділ спільної сумісної власності

Подружжя може домовитися між собою про подальший поділ майна, що йому належить на правах спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу.

У випадку розірвання шлюбу права спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу, не припиняються. Дружина і чоловік мають право розділити майно за взаємною згодою.

Але слід врахувати, що після розірвання шлюбу до суду з позовом про розподіл майна можна звертатися впродовж трьох років з моменту, коли один з подружжя дізнається, що його права на майно порушенні, наприклад, якщо після розлучення подружжя користувалися майном спільно, а потім один з них почав заважати другому в такому користуванні. З цього моменту буде рахуватися трирічний строк.

Договір про поділ житлового будинку, квартири, іншого нерухомого майна, а також про виділ нерухомого майна дружині, чоловікові зі складу усього майна подружжя має бути нотаріально посвідчений (ст. 69 СКУ).

Яким чином розподіляється спільна сумісна власність?

Якщо дружина та чоловік не домовилися про порядок поділу майна, спір може бути вирішений судом. При цьому суд бере до уваги інтереси дружини, чоловіка, дітей та інші обставини, що мають істотне значення.

Неподільні речі присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними.

Речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, хто використовував їх у своїй професійній діяльності. Вартість цих речей враховується при присудженні іншого майна другому з подружжя.

Присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно, зокрема, на житловий будинок, квартиру, земельну ділянку, допускається лише за його згодою.

Присудження одному з подружжя грошової компенсації можливе за умови попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду.

У разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором (ст. 70 СКУ).

За рішенням суду частка майна дружини, чоловіка може бути збільшена, наприклад, якщо з нею, ним проживають діти, а також непрацездатні повнолітні син, дочка, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування.

Які документи слід подати до суду при розлученні чи поділі майна?

Як правило, в суді просять надати:

- паспорт (оригінал) для встановлення Вашої особи;
- свідоцтво про укладання шлюбу;
- свідоцтво про народження дітей (якщо такі є);
- правоустановчі документи на майно, що було придбане у шлюбі.

І не забудьте про сплату державного мита. Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» із позовних заяв про розірвання шлюбу мито складає 0,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, із позовних заяв про розірвання повторного шлюбу — 1 неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Якщо в цій позовній заяві будуть зазначені вимоги про розподіл майна, то треба буде сплатити державне мито із позовних заяв 1 відсоток ціни позову, але не менше 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і не більше 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Право на майно жінки та чоловіка, які проживають у цивільному шлюбі

Якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними, згідно зі ст. 74 Кодексу.

Володіння, користування, розпорядження майном, здійснюються ними так само, як і подружжям.

І на питання — «Чи можу я успадкувати якусь частку квартири після смерті чоловіка, адже проживали ми в цивільному шлюбі, заповіту не було написано і я не прописана в цій квартирі на відміну від інших мешканців?» — відповідь буде однозначною — так, оскільки ви проживали в цій квартирі тривалий час з її власником, вели спільне господарство, отже маєте ті самі права та обов'язки, що й особи, які прописані в цій квартирі.

Але є й інша «сторона медалі». Вже зараз нотаріальна практика свідчить, що укладати майнові договори краще перебуваючи у державному шлюбі, оскільки немає юридичних підстав довести, що саме ці громадяни перебували в цивільному шлюбі, вели спільне господарство і т. ін., отже, коли мова заходить про поділ нажитого, марно сподіватися на добросовісність когось із подружжя.

VII. АЛІМЕНТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ТА ПРАВА БАТЬКІВ І ДІТЕЙ

*«Я вас годувала, Як квочка курчата, Нащо ж мені діти, Такая відплата.
Я не хочу, діти, Вашої зарплати, Тільки пам'ятайте, Що є у вас мати.»
(з української народної пісні)*

Поняття «аліменти» широко застосовувалося ще за часів Стародавньої Греції та Риму. Під *alimentum* — утримання, розумілося: державна допомога непрацездатним громадянам, дітям неможливих батьків та сиротам; гроші, які у встановленому законом порядку стягуються з одного із членів сім'ї на утримання іншого її члена, що потребує допомоги; засоби на утримання.

Це поняття збереглося й до наших часів, і так само широко застосовується в законодавстві.

Відповідно до чинного Кодексу право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним (досяг пенсійного віку або є інвалідом I, II чи III групи), потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу.

Вважається, що потребує матеріальної допомоги той з подружжя, чий заробітний платіж, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом.

У який спосіб надається утримання одному з подружжя?

Утримання одному з подружжя надається другим із подружжя у натуральній або грошовій формі за їхньою згодою, бажано щоб ця згода була оформлена у вигляді договору про утримання.

За рішенням суду аліменти присуджуються одному з подружжя, як правило, у грошовій формі.

Аліменти сплачуються щомісячно. За взаємною згодою аліменти можуть бути сплачені наперед.

Якщо платник аліментів виїжджає на постійне місце проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти можуть бути сплачені наперед за час, визначений домовленістю подружжя, а у разі спору — за рішенням суду.

Чи можна укласти договір про сплату аліментів?

Так, батьки можуть укласти договір про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати. Умови такого договору не можуть порушувати права дитини. Договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується.

У разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором аліменти з нього можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Подружжя також може укласти договір про надання утримання одному з них, у якому визначити умови, розмір та строки виплати аліментів. Договір укладається у письмовій формі і також нотаріально посвідчується.

У разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором про надання утримання аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Подружжя, а також особи, шлюб між якими було розірвано, мають право укласти договір про припинення права на утримання в обмін на набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати.

Договір, за яким передається у власність нерухоме майно, має бути нотаріально посвідчений і підлягає державній реєстрації.

Якщо особи домовилися про припинення права на утримання у зв'язку з одержанням одноразової грошової виплати, обумовлена грошова сума має бути внесена на депозитний рахунок нотаріальної контори до посвідчення договору.

На майно, одержане на підставі договору про припинення права на утримання, не може бути звернене стягнення (ст. 89 СКУ).

Утримання батьками своїх дітей

Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття.

За домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі.

За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька і (або) у твердій грошовій сумі.

Батьки зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо).

Якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. Право на утримання припиняється у разі припинення навчання.

Які обставини враховуються судом при визначенні розміру аліментів?

При визначенні розміру аліментів суд враховує:

- 1) стан здоров'я та матеріальне становище дитини;
- 2) стан здоров'я та матеріальне становище платника аліментів;
- 3) наявність у платника аліментів інших дітей, непрацевдатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина;
- 4) інші обставини, що мають істотне значення.

Розмір аліментів на одну дитину за жодних обставин не може бути меншим за неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Утримання повнолітніми дітьми своїх батьків

Повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацевдатними і потребують матеріальної допомоги.

Дочка, син крім сплати аліментів зобов'язані брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю.

Суд визначає розмір аліментів на батьків у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) з урахуванням матеріального та сімейного стану сторін.

У виняткових випадках, якщо мати, батько є тяжко хворими, інвалідами, а дитина (стаття 6 цього Кодексу) має достатній дохід (заробіток), суд може постановити рішення про стягнення з неї одноразово або протягом певного строку коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за ними.

Чи може дитина розпоряджатися аліментами одержаними для неї?

Неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані для її утримання.

Аліменти, одержані на дитину, є власністю того з батьків, на ім'я кого вони виплачуються, і мають використовуватися за цільовим призначенням.

У разі смерті того з батьків, з ким проживала дитина, аліменти є власністю дитини.

Опікун розпоряджається аліментами, які одержані для утримання малолітньої дитини.

Неповнолітня дитина, яка досягла шістнадцяти років, має право на самостійне одержання аліментів та розпорядження ними, якщо вона: працює за трудовим договором; записана матір'ю або батьком дитини; зареєстрована як підприємець. У разі припинення трудового договору, припинення фізичною особою підприємницької діяльності надана їй повна цивільна дієздатність зберігається, відповідно до статті 35 Цивільного кодексу України.

Як визначається розмір аліментів?

Згідно зі ст. 184 СКУ, частка заробітку (доходу) матері, батька, яка буде стягуватися як аліменти на дитину, визначається судом.

Якщо стягуються аліменти на двох і більше дітей, суд визначає єдину частку від заробітку (доходу) матері, батька на їх утримання, яка буде стягуватися до досягнення найстаршою дитиною повноліття.

Якщо після досягнення повноліття найстаршою дитиною ніхто з батьків не звернувся до суду з позовом про визначення розміру аліментів на інших дітей, аліменти стягуються за вирахуванням тієї рівної частки, що припадала на дитину, яка досягла повноліття.

Якщо платник аліментів має нерегулярний, мінливий дохід, частину доходу одержує в натурі, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення, суд за заявою платника або одержувача може визначити розмір аліментів у твердій грошовій сумі.

Розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, підлягає індексації відповідно до закону.

Сьогодні часто трапляється, що чоловік (дружина) після розлучення опиняється ще в гіршому стані ніж його колишня дружина (чоловік) та мусить сплачувати аліменти. В такому випадку може допомогти стаття 192 Кодексу, де зазначено, що «згодом розмір аліментів, визначений за рішенням суду або домовленістю між батьками, може бути зменшено або збільшено за рішенням суду за позовом платника або одержувача аліментів у разі зміни матеріального або сімейного стану, погіршення або поліпшення здоров'я когось із них».

Розмір аліментів може бути також зменшено, якщо дитина перебуває на утриманні держави, територіальної громади або юридичної особи.

Припинення права на аліменти у зв'язку з набуттям права власності на майно

Той із батьків, з ким проживає дитина, і той із батьків, хто проживає окремо від неї, з дозволу органу опіки та піклування можуть укласти договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо).

Такий договір нотаріально посвідчується і підлягає державній реєстрації. Якщо дитина досягла чотирнадцяти років, вона бере участь в укладенні цього договору.

Набувачем права власності на нерухоме майно є сама дитина або дитина і той із батьків, з ким вона проживає на правах спільної часткової власності на це майно.

У разі укладення такого договору той із батьків, з ким проживає дитина, зобов'язується самостійно утримувати її.

Укладення договору не звільняє того з батьків, хто проживає окремо, від обов'язку брати участь у додаткових витратах на дитину.

На майно, одержане за договором не може бути звернене стягнення.

Майно, одержане дитиною за цим договором, може бути відчужене до досягнення нею повноліття лише з дозволу органу опіки та піклування.

Договір може бути визнаний судом недійсним за вимогою відчужувача нерухомого майна у разі виключення його імені як батька з актового запису про народження дитини.

У разі визнання договору недійсним у відчужувача відновлюється право власності на нерухоме майно.

Право на аліменти жінки та чоловіка, які перебувають у цивільному шлюбі

Якщо жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю, той із них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на утримання на тих же підставах, що й подружжя.

Жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, мають право на утримання в разі проживання з нею, ним їхньої дитини:

- до досягнення дитиною трьох років;
- якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку, до досягнення дитиною шести років;
- право на утримання вагітна дружина, а також дружина, з якою проживає дитина, має незалежно від того, чи вона працює, та незалежно від її матеріального становища, за умови, що чоловік може надавати матеріальну допомогу;
- право на утримання чоловік, з яким проживає дитина, має незалежно від того, чи він працює, та незалежно від його матеріального становища, за умови, що дружина може надавати матеріальну допомогу;
- якщо один із батьків, в тому числі і працездатний, проживає з дитиною-інвалідом, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду, й опікується нею, він має право на утримання за умови, що другий з батьків може надавати матеріальну допомогу.

Право на утримання триває протягом всього часу проживання з дитиною-інвалідом та опікування нею і не залежить від матеріального становища того з батьків, з ким вона проживає.

Розмір аліментів, тому з ким проживає дитина-інвалід, визначається за рішенням суду у частці від заробітку (доходу) другого з батьків (або) у твердій грошовій сумі, без урахування можливості одержання аліментів від своїх батьків, повнолітніх дочки або сина.

Як визначається розмір заборгованості за аліментами?

Заборгованість за аліментами, присудженими у частці від заробітку (доходу), визначається виходячи з фактичного заробітку (доходу), який платник аліментів одержував за час, протягом якого не провадилося їх стягнення.

Якщо платник аліментів не працював на час виникнення заборгованості, але працює на час визначення її розміру, заборгованість визначається із заробітку (доходу), який він одержує.

Якщо платник аліментів не працював на час виникнення заборгованості і не працює на час визначення її розміру, вона обчислюється виходячи із середньої заробітної плати працівника відповідної кваліфікації або некваліфікованого працівника для даної місцевості.

Розмір заборгованості за аліментами обчислюється державним виконавцем, а у разі спору – судом.

Але слід також знати, що при виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення.

Розмір неустойки може бути зменшений судом з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів.

Неустойка не сплачується, якщо платник аліментів є неповнолітнім (ст. 195 СКУ).

VIII. УСИНОВЛЕННЯ

*«Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина»
(ст.207 Сімейного кодексу)*

Кого можна усиновити?

Усиновленою може бути дитина віком до вісімнадцяти років. У виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування.

У цьому разі суд бере до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема, відсутність у нього своїх дітей та інші обставини, що мають істотне значення.

Дитина, покинута в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати з них батьки, інші родичі, може бути усиновлена після досягнення нею двомісячного віку.

Дитина, яку було підкинута чи знайдено, може бути усиновлена після спливу двох місяців з часу її знайдення.

Рідні брати та сестри не можуть бути роз'єднані при їх усиновленні. Але суд за згодою органу опіки та піклування може постановити рішення про усиновлення когось із них або усиновлення їх різними особами.

Хто може бути усиновлювачем?

Усиновлювачем дитини може бути повнолітня дієздатна особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років.

У разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років.

Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі.

Особи, які не перебувають у шлюбі між собою, але проживають однією сім'єю, можуть усиновити дитину за умови, що суд постановить таке рішення про усиновлення ними дитини.

Якщо дитина має лише матір або лише батька, вона може бути усиновлена чоловіком, (жінкою) з яким її мати (батько) не перебуває у шлюбі, тільки на підставі рішення суду.

Якщо дитина має лише матір або лише батька, які у зв'язку з усиновленням втрачають правовий зв'язок з нею, усиновлювачем дитини може бути один чоловік або одна жінка.

Кількість дітей, яку може усиновити один усиновлювач, не обмежується.

Не можуть бути усиновлювачами особи, які:

- 1) обмежені у дієздатності;
- 2) визнані недієздатними;
- 3) позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;
- 4) були усиновлювачами іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним з їхньої вини;
- 5) перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері;
- 6) зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами;
- 7) не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу);
- 8) страждають на хвороби, перелік яких затверджений Міністерством охорони здоров'я України.

Не можуть бути усиновлювачами інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини.

За наявності кількох осіб, які виявили бажання усиновити одну і ту ж дитину, переважне право на її усиновлення має громадянин України:

- 1) в сім'ї якого виховується дитина;
- 2) який є чоловіком матері, дружиною батька дитини, яка усиновлюється;
- 3) який усиновлює кількох дітей, які є братами, сестрами;
- 4) який є родичем дитини.

Крім вищезазначених осіб, переважне право на усиновлення дитини має подружжя.

Чи потрібна згода дитини на усиновлення?

Відповідно до ст. 218 Кодексу для усиновлення дитини потрібна її згода.

Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові.

Дитина має бути проінформована про правові наслідки усиновлення.

Усиновлення провадиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення. Даний факт встановлюється на підставі висновку про стан здоров'я дитини та її фізичний і розумовий розвиток, наданого лікувально-профілактичним закладом.

Згода дитини на усиновлення не потрібна, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

Якщо Ви вирішили усиновити дитину?

Після отримання письмової згоди на усиновлення чи то батьків, засвідчена нотаріусом, чи то опікуна або піклувальника, органу опіки та піклування, закладу охорони здоров'я або навчального закладу подається заява про усиновлення дитини.

Особа, яка бажає усиновити дитину, подає до суду заяву про усиновлення. Подання такої заяви через представника не допускається.

Слід нагадати, що посередницька, комерційна діяльність щодо усиновлення дітей, передання їх під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян України, іноземців або осіб без громадянства забороняється.

Заява про усиновлення може бути відкликана до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Суд, постановляючи рішення про усиновлення дитини, враховує обставини, що мають істотне значення, зокрема:

- 1) стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину, її сімейний стан та умови проживання, ставлення до виховання дитини;
- 2) мотиви, на підставі яких особа бажає усиновити дитину;
- 3) мотиви того, чому другий із подружжя не бажає бути усиновлювачем, якщо лише один із подружжя подав заяву про усиновлення;
- 4) взаємовідповідність особи, яка бажає усиновити дитину, та дитини, а також те, як довго ця особа опікується вже дитиною;

-
- 5) особу дитини та стан її здоров'я;
 - 6) ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити.

При дотриманні всіх умов, суд постановляє рішення, яким оголошує цю особу усиновлювачем дитини.

Суд не може відмовити особі в усиновленні на тій підставі, що вона вже має або може народити дитину.

Суд, постановляючи рішення про усиновлення повнолітньої особи, враховує мотиви, на підставі яких особи бажають усиновлення, можливість їхнього спільного проживання, їхній сімейний стан та стан здоров'я, а також інші обставини, що мають істотне значення.

Усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

За бажанням усиновлювача державний орган реєстрації актів цивільного стану видає на підставі рішення суду Свідоцтво про усиновлення.

Таємниця усиновлення

Дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення.

Особа, яка була усиновлена, має право після досягнення нею чотирнадцяти років на одержання інформації щодо свого усиновлення.

Усиновлювач має право приховувати факт усиновлення від дитини, яка ним усиновлена, і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття.

Усиновлювач має право приховувати від дитини факт її усиновлення, якщо розкриття таємниці усиновлення може завдати шкоди її інтересам.

Якщо усиновлюється дитина, яка не досягла семи років, службові особи при виявленні її згоди на усиновлення зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення таємниці усиновлення від самої дитини.

Особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення (перебування осіб, які бажають усиновити дитину, на обліку, пошук ними дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення, розгляд справи про усиновлення, здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини тощо), зобов'язані не розголошувати її, зокрема, і тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємним.

Відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою усиновлювача, крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з цивільною чи кримінальною справою, яка є у їх провадженні.

Чи правомірна зміна відомостей про усиновленого?

Згідно зі статтею 230 Кодексу особа, яка подала заяву про усиновлення, може забажати змінити відомості про місце народження та дату народження дитини, але не більш як на шість місяців.

Якщо усиновлювачі записуються батьками дитини, то змінюються прізвище та по батькові дитини. Для зміни імені потрібна згода дитини.

Про всі зміни суд зазначає в своєму рішенні.

На підставі рішення суду про усиновлення в актовий запис про народження дитини або повнолітньої особи державний орган реєстрації актів цивільного стану вносить відповідні зміни і видає нове Свідectво про народження з урахуванням цих змін.

Свідectво про народження, що було видане раніше, анулюється.

ІХ. ОПІКА, ПІКЛУВАННЯ ТА ПАТРОНАТ

Встановлення опіки та піклування

Насамперед слід зазначити, що опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування — над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. І опіка, і піклування встановлюється над дітьми, які залишилися без батьківського піклування.

Установи та особи, яким стане відомо про неповнолітніх, що залишилися без піклування батьків, повинні негайно повідомити про це органи опіки та піклування за фактичним місцезнаходженням дітей, що підлягають опіці (піклуванню). Вони також повинні повідомити про повнолітніх осіб, які потребують опіки (піклування). Такими особами та установами є: близькі родичі та інші особи; житлово-експлуатаційні контори, будинкоуправління, власники чи орендарі житлових будинків; органи освіти та керівники навчально-виховних закладів; органи в справах сім'ї та молоді; служби в справах неповнолітніх; органи внутрішніх справ; органи соціального захисту населення; органи РАГСу; нотаріальні контори; судові органи; лікувально-профілактичні установи психіатричного профілю; інші організації й установи.

Відповідно до Наказу «Про затвердження правил опіки та піклування», опіка встановлюється над неповнолітніми віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років та над громадянами, визнаними судом обмежено дієздатними внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами. Піклування також може бути встановлене над особами, які за станом здоров'я не можуть самостійно захищати свої права.

Опіка (піклування) над неповнолітніми дітьми встановлюється, якщо батьки:

— померли;

-
- невідомі;
 - визнані в судовому порядку безвісно відсутніми або померлими.

Опіку (піклування) може бути встановлено і за життя батьків неповнолітніх дітей у випадках, коли батьки:

- судом позбавлені батьківських прав або прийнято рішення про відібрання дитини і передачу її під опіку незалежно від того, позбавлені вони батьківських прав чи ні, оскільки перебування з ними небезпечне для життя дитини;

- визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними (психічно хворі, розумово відсталі або перебувають на тривалому стаціонарному лікуванні в лікувально-профілактичному закладі чи на державному утриманні в будинках-інтернатах);

- понад шість місяців не можуть займатись вихованням своїх дітей (засуджені до позбавлення волі на тривалий час за скоєння злочину, за станом здоров'я (інваліди I-II групи) тощо);

- понад шість місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги та турботи або підкинули (залишили) дитину, і це підтверджено відповідними актами, складеними органами внутрішніх справ;

- відмовились від дітей в установленому законом порядку;

- виїхали на постійне місце проживання або на постійне місце роботи за кордон чи перебувають у довготривалому відрядженні;

- перебувають під слідством.

Опіка (піклування) встановлюється за місцем проживання особи, яка підлягає опіці (піклуванню), або за місцем проживання опікуна (піклувальника).

Рішення про встановлення опіки (піклування) повинно бути прийняте не пізніше як у місячний термін з моменту, коли відповідному органу опіки та піклування стане відомо про потребу встановлення опіки чи піклування.

Які права має дитина, котра залишилася без піклування батьків?

Дитина, яка залишилася без піклування батьків і над якою встановлено опіку або піклування, має право (ст. 247 Кодексу):

- на проживання в сім'ї опікуна або піклувальника, на піклування з його боку;
- на забезпечення їй умов для всебічного розвитку, освіти, виховання і на повагу до її людської гідності;
- право на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника;
- на захист від зловживань з боку опікуна або піклувальника.

Дитина, яка проживає у дитячому закладі або закладі охорони здоров'я, має право (ст. 248 Кодексу):

- на всебічний розвиток, виховання, освіти, повагу до її людської гідності;

-
- на пільги, встановлені законом, при працевлаштуванні після закінчення строку перебування у зазначеному закладі.

І в першому, і в другому випадках за дитиною зберігається право на користування житлом, у якому вона раніше проживала. У разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону.

Що таке патронат?

У Стародавньому Римі — знатний римський громадянин, покровитель залежних від нього численних клієнтів та вільноотпущеників, а також їхніх захисник в суді звався патроном. Відповідно форма покровительства, що призводила до залежності неповноправних або бідних громадян від багатих і впливових громадян (патронів), називалася патронатом. Сьогодні «патронат» ми розуміємо як покровительство, опіку.

В чинному Кодексі «патронат» також знайшов собі застосування. Отже, патронатне виховання передбачає передачу дитини, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського виховання, у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) за договором про патронат та за плату.

X. ОСОБЛИВІ ВИПАДКИ РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

Колізія — ситуація, за якої відбувається зіткнення протилежних поглядів, бажань та зацікавлень.

Колізія норм може виникати як у випадку неідентичності законодавства різних правових систем з одного й того ж питання, так і у випадку їх абсолютної схожості. При винесенні рішення на основі законодавства певної держави (у випадку існування колізійних норм) суд повинен, насамперед, зробити вибір між законодавством цих держав.

Як відбувається реєстрація шлюбу з іноземцем в Україні?

Шлюб між громадянином України та іноземцем, а також шлюб між іноземцями реєструються в Україні відповідно до українського законодавства.

Шлюб між іноземцями, зареєстрований в Україні у посольстві або консульстві іноземної держави в Україні, є дійсним в Україні на умовах взаємності, якщо жінка і (або) чоловік у момент реєстрації шлюбу були громадянами держави, яка призначила посла або консула.

Реєстрація шлюбу, народження дитини, визнання батьківства, розірвання шлюбу громадян України, які проживають за межами України, прова-

диться в консульських установах або дипломатичних представництвах України за законами України.

Шлюб між громадянами України, а також шлюб громадянина України з іноземцем, зареєстровані за межами України з додержанням форми шлюбу, встановленої законом держави — місця його реєстрації, є дійсними в Україні, якщо немає перешкод. Мова йде про взаємну згоду осіб, які одружуються; досягнення ними шлюбного віку; про заборону реєстрації шлюбу між особами, з яких хоча б одна вже перебуває в іншому шлюбі, між родичами по прямій висхідній та низхідній лініях, повно рідними і неповно рідними братами та сестрами, усиновителями і усиновленими, між особами, з яких хоча б одна визнана судом недієздатною внаслідок душевної хвороби або недоумства.

Шлюб між іноземцями, зареєстрований за межами України за законом держави — місця його реєстрації, є дійсним в Україні.

Норми про визнання шлюбів містяться у багатьох договорах про правову допомогу. В них зазначається, що у справах про визнання існування шлюбу застосовується законодавство договірної держави, яке застосовувалося для реєстрації шлюбу.

Визнання розірвання шлюбу

Розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем, здійснене за межами України за законом відповідної держави, є дійсним в Україні, якщо в момент розірвання шлюбу хоча б один із подружжя проживав за межами України.

Розірвання шлюбу між громадянами України, здійснене за межами України за законом відповідної держави, є дійсним в Україні, якщо обоє з подружжя в момент розірвання шлюбу проживали за межами України.

Розірвання шлюбу між іноземцями, здійснене за межами України за законом відповідної держави, є дійсним в Україні.

Громадянин України, який проживає за межами України, має право звернутися з позовом про розірвання шлюбу до суду України, якщо другий з подружжя, незалежно від його громадянства, проживає за межами України.

В договорах про правову допомогу спеціальних норм щодо визнання рішень про розірвання шлюбу не передбачено, оскільки ці договори містять норми про визнання рішень у будь-яких справах.

Як регулюються особисті та майнові права подружжя?

Внутрішнє законодавство України не містить колізійних норм щодо регулювання особистих і майнових стосунків подружжя у правовідносинах з «іноземним елементом».

Основним в усіх договорах про правову допомогу є відсилання до закону місця проживання осіб (спільного, роздільного, останнього, постійного).

Водночас зміст понять спільного, роздільного, останнього, постійного місця проживання у договорах не висвітлюється. Використовуються також колізійні прив'язки до закону громадянства та до закону суду. Так, у Договорі з Естонією зазначається, що особисті та майнові правовідносини подружжя визначаються законодавством договірної держави, на території якої вони мають спільне місце проживання. Якщо подружжя має одне громадянство, але проживає на територіях різних держав, застосовується закон громадянства — тобто законодавство тієї договірної сторони, громадянином якої вони є. Якщо подружжя має різне громадянство та проживає в різних державах — учасниках договору, застосовується законодавство тієї держави, на території якої вони мали своє останнє спільне місце проживання. Якщо ж ці особи не мали спільного місця проживання на територіях договірних держав, застосовується законодавство держави, установа якої розглядає справу (ст.26).

У деяких договорах міститься норма щодо аліментних зобов'язань. Так, відповідно до ст. 29 Договору з Молдовою, ст. 29 з Польщею у справах про аліментні обов'язки (крім аліментних зобов'язань, що виникають між батьками і дітьми) застосовується законодавство тієї держави, на території якої має місце проживання особа, яка порушує клопотання про стягнення аліментів.

Як відбувається визнання батьківства?

Сімейний кодекс України містить лише колізійні норми щодо визнання батьківства.

Відповідно до ст. 281, визнання батьківства в Україні незалежно від громадянства батьків і дитини та місця їхнього проживання провадиться за законом України.

Батьки дитини, які проживають за межами України, можуть подати заяву про визнання батьківства до консульської установи або дипломатичного представництва України.

Колізійні норми щодо правових стосунків між батьками і дітьми містяться в багатьох договорах про правову допомогу (з Алжиром, В'єтнамом, Грузією, Корейською Народно-Демократичною Республікою, Кубою, Литвою, Молдовою, Монголією, Польщею, Угорщиною, Чехословаччиною, у Мінській конвенції про правову допомогу 1993 р.). Майже всі з цих договорів передбачають, що правові відносини між батьками та дітьми визначаються законодавством тієї держави — учасниці договору, на території якої вони мають спільне місце проживання (скажімо, з Алжиром, КНДР). В інших договорах, а також до певних відносин, наприклад, до аліментних зобов'язань перед дитиною, передбачається застосування закону громадянства дитини (ст. 28 Договору з Молдовою).

До встановлення і оспорування походження дитини від певної особи застосовується законодавство тієї держави — учасниці договору, громадянкою

якої є мати дитини в момент народження дитини. Водночас достатнім є дотримання форми визнання походження дитини, що передбачена законодавством тієї договірної держави, на території якої визнання має бути чи було здійснено. При цьому компетентними є органи держави, громадянином якої є дитина (ст. 28 Договору з Молдовою; ст. 28 з Польщею), а також органи тієї держави, на території якої дитина має місце проживання (ст. 28 Договору з Польщею).

Якщо іноземець вирішив усиновити дитину, яка є громадянином України?

Для усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України, йому необхідно отримати дозвіл Центру з усиновлення дітей. Надалі усиновлення відбувається у відповідних органах держави, на території якої проживає дитина.

Дитина, яка є громадянином України, може бути усиновлена іноземцем, якщо вона перебуває не менш як один рік на обліку у Центрі з усиновлення дітей.

Якщо усиновлювач є родичем дитини або дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України, усиновлення може бути здійснене до спливу цього строку.

Дитина може бути усиновлена іноземцем, якщо протягом одного року з моменту взяття її на облік у Центрі з усиновлення дітей не виявилось громадянина України, який бажав би її усиновити або взяти під опіку чи піклування до себе в сім'ю.

Переважне право на усиновлення дитини — громадянина України мають іноземці, які є родичами дитини або громадянами держав, з якими Україна уклала договір про надання правової допомоги.

На усиновлення дитини іноземцем потрібна згода Центру з усиновлення дітей.

Усиновлення іноземцями провадиться за умови забезпечення дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено законами України.

За усиновленою дитиною зберігається громадянство України до досягнення нею вісімнадцяти років.

Усиновлена дитина має право на збереження своєї національної ідентичності відповідно до Конвенції про права дитини, інших міжнародних договорів.

Хто наглядає за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями?

Якщо діти усиновлені іноземцями і проживають за межами України, відповідна консульська установа за дорученням Міністерства закордонних

справ України веде облік цих дітей і здійснює нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними вісімнадцяти років.

Порядок здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, які усиновлені іноземцями і проживають за межами України, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

ДОДАТОК 1

Зразок шлюбного договору укладеного в шлюбі

Шлюбний договір (укладений в шлюбі)

місто Харків чотирнадцятого лютого дві тисячі четвертого року

Ми, громадяни України, Іванов Іван Іванович (ідентифікаційний номер _____, паспорт серії _____, № _____, ким, коли виданий _____), _____ року народження, який мешкає за адресою _____, та Іванова Тетяна Миколаївна (ідентифікаційний номер _____, паспорт серії _____, № _____, ким, коли виданий _____), _____ року народження, яка мешкає за адресою _____, перебуваючи у шлюбі, зареєстрованому 14 березня 1999 року Київським районним державним органом реєстрації актів цивільного стану Харківської області (актовий запис № _____), в подальшому «ПОДРУЖЖЯ» з урахуванням народжених у шлюбі дітей Іванова Олега Івановича, 2000 року народження та Іванової Олени Іванівни, 2002 року народження, уклали цей договір про таке:

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Майно, яке не підлягає державній реєстрації, нажите подружжям під час шлюбу є спільною сумісною власністю.

1.2. Майно, нажите подружжям під час шлюбу, яке підлягає державній реєстрації, є особистою приватною власністю кожного з подружжя, на чие ім'я зареєстровано рухоме або нерухоме майно.

1.3. На момент посвідчення договору яких-небудь майнових претензій та невиконаних зобов'язань по відношенню один до одного ми не маємо.

2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ОКРЕМИХ ВИДІВ МАЙНА

2.1. На момент укладання цього договору гр. Іванову Івану Івановичу на праві особистої власності належить:

а) приватне підприємство «ДЮН», що зареєстровано рішенням № _____, ким, коли _____;

б) автомобіль марки ВАЗ 2109, державний номерний знак _____, зареєстрований ким, коли _____, двигун № _____, шасі № _____, технічний паспорт серія № _____, виданий ким, коли _____.

2.2. Гр. Івановій Тетяні Миколаївні, на момент укладання договору, на праві особистої власності належить квартира № 1 у будинку № 1 на вул. _____ в м. Харкові, яка складається з двох кімнат загальною площею 80 кв.м., житловою площею 60 кв.м., що підтверджується довідкою бюро технічної інвентаризації від _____ (дата, №), право власності підтверджується договором купівлі-продажу квартири від _____ (да-

та), посвідчений приватним нотаріусом Харківського міського нотаріального округу (ПІБ) (реєстраційний запис № _____), та реєстраційним посвідченням (№, дата), яке видано Харківським міським бюро технічної інвентаризації.

2.3. Грошові вклади, внесені до банківських установ подружжям під час шлюбу, а також відсотки та компенсації до них залишаються під час шлюбу та у випадку його розірвання власністю того з подружжя, на чиє ім'я вони внесені.

2.4. Акції та цінні папери, придбані під час шлюбу, а також дивіденди до них належать під час шлюбу та у випадку його розірвання тому з подружжя, на ім'я якого оформлене придбання акцій та інших цінних паперів.

2.5. Ювелірні прикраси, придбані подружжям, є власністю того з подружжя, котрий ними користується.

2.6. Весільні подарунки, призначенні для користування обох з подружжя (крім нерухомого майна та іншого майна, яке підлягає державній реєстрації) – меблі, побутова техніка і т.п., в період шлюбу є спільною власністю подружжя, а у випадку розірвання шлюбу – власністю Іванової Тетяни Миколаївни.

2.8. Автомобілі, придбані подружжям під час шлюбу, є власністю того з подружжя на чиє ім'я оформлені та зареєстровані автомобілі.

2.9. Майно, належне одному з подружжя за даруванням, спадщиною, придбане до реєстрації шлюбу або відповідно до положень даного Договору, не може бути визнане сумісною власністю подружжя і при відчуженні (продаж, міна, дарування, здача в оренду, найом) згода другого з подружжя не потрібна.

3. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН

3.1. Сторони зобов'язані піклуватися про спільне майно та про майно, що належить іншій стороні. Вжити всіх необхідних заходів для охорони майна.

3.2. Сторони повинні додержуватися прав та законних інтересів іншої сторони встановлених даним договором.

3.3. Сторони мають право користуватися майном іншої сторони у відповідності до визначення майна.

3.4. За умови нещасного випадку, хвороби одного з подружжя обіцяємо надавати постійно матеріальну підтримку один одному.

3.5. Ведення домашнього господарства приймаємо на себе в рівних обов'язках.

3.6. Ми беремо на себе рівну відповідальність за утримання, виховання та навчання наших дітей. Також зобов'язуємося узгоджувати один з одним умови виховання та навчання наших дітей.

3.7. Жоден з членів сім'ї не буде обмежувати одне одного у виборі спілкування, заняття спортом, відвідання розважальних закладів.

4. ПОРЯДОК ЗМІНИ І РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ

4.1. Шлюбний договір може бути змінений або розірваний у будь-який час за взаємною згодою подружжя. Зміни до даного договору повинні бути нотаріально завірені.

4.2. Шлюбний договір припиняється в день подання до нотаріуса заяви про відмову від договору.

4.3. При наявності спору договір може бути змінений або розірваний у судовому порядку.

4.4. Усі вклади та майно, що будуть придбані на ім'я дітей за рахунок спільних коштів, у випадку розірвання шлюбу та розподілу майна будуть вважатися такими, що належать дітям, і не будуть підлягати врахуванню при розподілі майна подружжя.

5. ЗАКЛЮЧНІ ПОЛОЖЕННЯ

5.1. Зміст статей 355, 362, 364 Цивільного кодексу України та статей 92-103 Сімейного кодексу України нам нотаріусом роз'яснено.

5.2. Шлюбний договір набирає чинності з моменту посвідчення його нотаріусом.

5.3. Витрати, пов'язані з укладанням цього Договору, сплачуються в рівних частках кожним з подружжя.

5.4. Цей Договір укладено у трьох примірниках, один з яких зберігається в справах нотаріуса та по одному примірнику видається кожному з подружжя.

Підписи сторін.

Посвідчувальний напис нотаріуса.

РОЗДІЛ II

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО СПАДКУВАННЯ

Спадкування — це перехід спадщини від спадкодавця до спадкоємців.

З чого складається спадщина?

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема:

- 1) особисті немайнові права;
- 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;
- 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом;
- 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника.

Місце та час відкриття спадщини

Спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна — місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. (Фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або давали підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті).

Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них.

Якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо),

припускається, що вони померли одночасно. У цьому випадку спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб (ст. 1220 ЦКУ).

Хто має право на спадкування?

Право на спадкування виникає у день відкриття спадщини.

Право на спадкування мають особи, визначені заповітом.

У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування одержують спадкоємці за законом.

Спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини.

Спадкоємцями за заповітом можуть бути фізичні, юридичні особи та інші учасники цивільних відносин, а саме: держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Хто не може бути спадкоємцем?

Не мають права на спадкування особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя. За винятком, якщо спадкодавець, знаючи про це, все ж призначив її своїм спадкоємцем за заповітом.

Не мають права на спадкування особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині.

Не мають права на спадкування за законом батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини.

Не мають права на спадкування за законом батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом.

Не мають права на спадкування за законом одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду. Якщо шлюб визнаний недійсним після смерті одного з подружжя, то за другим із подружжя, який його пережив і не знав та не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, суд може визнати право на спадкування частки того з подружжя, хто помер, у майні, яке було набуто ними за час цього шлюбу.

За рішенням суду особа може бути усунена від права на спадкування за законом, якщо буде встановлено, що вона ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані (ст. 1224 ЦКУ).

II. СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ

*«Спадкування здійснюється за законом або за заповітом»
(Ст. 1217 Цивільного кодексу України)*

Хто має право бути заповідачем?

Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю (яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними, яка здатна своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатна своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання).

Право на заповіт здійснюється особисто. Вчинення заповіту через представника не допускається.

Який обсяг спадщини може визначити заповідач?

Заповідач має право охопити заповітом права та обов'язки, які йому належать на момент складення заповіту, а також ті права та обов'язки, які можуть йому належати у майбутньому.

Заповідач має право скласти заповіт щодо усієї спадщини або її частини.

Якщо заповідач розподілив між спадкоємцями у заповіті лише свої права, до спадкоємців, яких він призначив, переходить та частина його обов'язків, що є пропорційною до одержаних ними прав.

Заповіт може мати певні умови, які спадкоємець зобов'язаний виконати.

Чинність заповіту щодо складу спадщини встановлюється на момент відкриття спадщини.

Частина спадщини, що не охоплена заповітом, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах. До числа цих спадкоємців входять також спадкоємці за законом, яким інша частина спадщини була передана за заповітом, згідно зі ст.ст. 1236, 1245.

Але існує певний нюанс, оскільки при посвідченні заповіту нотаріус не перевіряє право власності заповідача на майно, яке він заповідає, тож бувають випадки, коли люди через юридичну необізнаність заповідають майно, яке їм за законом повністю або частково не належить. Цей факт стає відомим, коли через 6 місяців після смерті заповідача нотаріальна контора офор-

млює свідоцтва на право власності спадкоємців на успадковане майно. На день смерті заповідача в його сім'ї можуть бути особи, яких він не має права позбавити повністю спадщини, бо за законом вони мають право на обов'язкову частку у спадщині.

До спадкоємця, який прийняв спадщину, переходять і борги спадкодавця у розмірі, що не перевищує розмір спадщини.

Хто має право на обов'язкову частку у спадщині?

Неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

Розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення.

До обов'язкової частки у спадщині зараховується вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу, встановленого на користь особи, яка має право на обов'язкову частку, а також вартість інших речей та майнових прав, які перейшли до неї як до спадкоємця.

Будь-які обмеження та обтяження, встановлені у заповіті для спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині, дійсні лише щодо тієї частини спадщини, яка перевищує його обов'язкову частку.

Частина спадщини, що не охоплена заповітом, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах. До числа цих спадкоємців входять також спадкоємці за законом, яким інша частина спадщини була передана за заповітом (ст. 1241 ЦКУ).

Заповідальний відказ

Заповідач може покласти на спадкоємця за заповітом виконання будь-якого зобов'язання (заповідальний відказ) на користь однієї або кількох осіб (відказоодержувачів) з додержанням вимог Цивільного кодексу. Відказоодержувачами можуть бути будь-які особи, незалежно від того, чи входять вони до кола спадкоємців за законом.

За заповітом майно може бути заповідане тільки у власність. Проте заповідач може покласти на спадкоємця, до якого переходить, зокрема, житловий будинок, зобов'язання надати іншій особі право користування цим будинком або певною його частиною. Право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном, одержане за заповідальним відказом, є таким, що не відчужується, не передається та не переходить до спадкоємців відказоодержувача.

Право користування житловим будинком, квартирою або іншою будівлею, надане відказоодержувачеві, не є підставою для проживання у них членів його сім'ї, якщо у заповіті не зазначено інше.

Спадкоємець, на якого заповідачем покладено заповідальний відказ, зобов'язаний виконати його лише у межах реальної вартості майна, яке перейшло до нього з вирахуванням частки боргів спадкодавця, що припадають на це майно.

Отримання спадку за певної умови

Заповідач може обумовити виникнення права на спадкування у особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо).

Умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини.

Умова, визначена у заповіті не повинна суперечити закону або моральним засадам суспільства.

Особа, призначена у заповіті, не має права вимагати визнання умови недійсною на тій підставі, що вона не знала про неї або якщо настання умови від неї не залежало.

Заповідач може покласти на спадкоємця й інші обов'язки, наприклад, зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети або зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання.

Заповідач може зробити відповідне розпорядження банку щодо коштів, які йому належать, на випадок своєї смерті (заповідальне розпорядження). Якщо заповідальне розпорядження клієнта складається у формі окремого документа, то на ньому має бути зазначена дата його складання. Цей документ засвідчується підписом уповноваженого працівника банку і зберігається в справі з юридичного оформлення рахунку.

Дія заповідального розпорядження може бути повністю або частково скасована заповітом, що складений після того, як було зроблене заповідальне розпорядження, якщо в заповіті змінено особу, до якої має перейти право на кошти фізичної особи — власника рахунку або якщо заповіт стосується всього майна спадкодавця (ст. 1242 ЦКУ).

Чи може подружжя скласти спільний заповіт?

Так, подружжя може скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності.

У разі складення спільного заповіту, частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя,

який його пережив. У разі смерті останнього, право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті.

За життя дружини та чоловіка кожен з них має право відмовитися від спільного заповіту. Така відмова підлягає нотаріальному посвідченню.

У разі смерті одного з подружжя, нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного у заповіті подружжя.

Які загальні вимоги до форми заповіту?

По-перше, заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення. По-друге, заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо особа не може особисто підписати заповіт, він підписується за її дорученням та у її присутності іншою особою.

Заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами.

Хто має право посвідчувати заповіт?

Нотаріус посвідчує заповіт, який написаний заповідачем власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів.

Нотаріус може на прохання особи записати заповіт з її слів власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів.

У цьому разі заповіт має бути вголос прочитаний заповідачем і підписаний ним.

Якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, посвідчення заповіту має відбуватися при свідках (ст. 1253 ЦКУ).

Заповіт особи, яка перебуває на лікуванні у лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та інвалідів, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та інвалідів. В даному випадку посвідчення заповіту має відбуватися при свідках.

Заповіт особи, яка перебуває під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України, може бути посвідчений капітаном цього судна.

Заповіт особи, яка перебуває у пошуковій або іншій експедиції, може бути посвідчений начальником цієї експедиції.

Заповіт військовослужбовця, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, а також заповіт робітника, службовця, члена їхніх сімей і члена сім'ї військовослужбовця може бути

посвідчений командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу.

Заповіт особи, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, може бути посвідчений начальником місця позбавлення волі.

Заповіт особи, яка тримається під вартою, може бути посвідчений начальником слідчого ізолятора, але при свідках.

До кого звернутися, якщо немає нотаріальної контори?

Якщо у населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою, службовою особою відповідного органу місцевого самоврядування (ст. 1251 ЦКУ) або спеціально призначеною посадовою особою виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів, що вчиняють такі нотаріальні дії:

- 1) вживають заходів щодо охорони спадкового майна;
- 2) накладають та знімають заборону відчуження житлового будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна. У населених пунктах, де немає нотаріусів, посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів, окрім вищевказаних дій, вчиняють також такі нотаріальні дії:

- 1) посвідчують заповіти;
- 2) посвідчують доручення;
- 3) засвідчують вірність копій документів і виписок з них;
- 4) засвідчують справжність підпису на документах.

Посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів не мають права оформляти документи, призначені для дії за кордоном.

Хто може бути свідками при посвідченні заповіту, а хто ні?

За бажанням заповідача його заповіт може бути посвідчений при свідках. Але у деяких випадках присутність не менш як двох свідків при посвідченні заповіту є обов'язковою.

Свідками можуть бути лише особи з повною цивільною дієздатністю.

Свідками не можуть бути:

- 1) нотаріус або інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт;
- 2) спадкоємці за заповітом;
- 3) члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом;
- 4) особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт.

Свідки, при яких посвідчено заповіт, зачитують його вголос та ставлять свої підписи на ньому.

До тексту заповіту заносяться відомості про особу свідків (ст. 1253 ЦКУ).

Що таке секретний заповіт?

Секретним є заповіт, який посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом.

Особа, яка склала секретний заповіт, подає його в заклеєному конверті нотаріусові. На конверті має бути підпис заповідача.

Нотаріус ставить на конверті свій посвідчувальний напис, скріплює печаткою і в присутності заповідача поміщає його в інший конверт та опечатує.

Одержавши інформацію про відкриття спадщини, нотаріус призначає день оголошення змісту заповіту. Про день оголошення заповіту він повідомляє членів сім'ї та родичів спадкодавця, якщо їхнє місце проживання йому відоме або робить про це повідомлення в друкованих засобах масової інформації.

У присутності заінтересованих осіб та двох свідків нотаріус відкриває конверт, у якому зберігався заповіт та оголошує його зміст.

Про оголошення заповіту складається протокол, який підписують нотаріус та свідки. У протоколі записується весь зміст заповіту.

За таким заповітом спадкодавець може передати у спадщину будь-яке майно (будинок, земельну ділянку тощо).

ІІІ. СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ

Як відбувається спадкування за законом?

Спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття.

У першу чергу, право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки.

У другу чергу, рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері.

У третю чергу, рідні дядько та тітка спадкодавця.

У четверту чергу, особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

У п'яту чергу, інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення.

Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа.

У шосту чергу, право на спадкування за законом одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї.

Утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування (ст. 1258 ЦКУ).

Чи можлива зміна черговості одержання права на спадкування?

Черговість одержання спадкоємцями права на спадкування за законом може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини. Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині.

Особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Як здійснюється спадкування усиновленими та усиновлювачами?

У разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі — з другого, прирівнюються до родичів за походженням.

Усиновлений та його нащадки не спадкують за законом після смерті батьків усиновленого, інших його родичів за походженням по висхідній лінії.

Батьки усиновленого та інші його родичі за походженням по висхідній лінії не спадкують за законом після смерті усиновленого та його нащадків.

Якщо за рішенням суду про усиновлення збережений правовий зв'язок між усиновленим та його бабою, дідом, братом та сестрою за походженням, то у разі смерті його баби, діда за походженням, усиновлений має право на спадкування за правом представлення, а у разі смерті його брата, сестри за походженням — має право на спадкування як спадкоємець другої черги.

У разі смерті усиновленого, його баба, дід, брат, сестра за походженням, з якими був збережений правовий зв'язок, спадкують на загальних підставах.

Спадкування за правом представлення

Внуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Прабаба, прадід спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Племінники спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхній матері, батькові (сестрі, братові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Двоюрідні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхній матері, батькові (тітці, дядькові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Якщо спадкування за правом представлення здійснюється кількома особами, частка їхнього померлого родича ділиться між ними порівну.

При спадкуванні по прямій низхідній лінії право представлення діє без обмеження ступеня споріднення.

Як встановлюється розмір частки у спадщині спадкоємців за законом?

Частки у спадщині кожного із спадкоємців за законом є рівними.

Спадкоємці за усною угодою між собою, якщо це стосується рухомого майна, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них.

Спадкоємці за письмовою угодою між собою, посвідченою нотаріусом, якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них.

ІV. ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ

Як відбувається прийняття спадщини?

Спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її.

Не допускається прийняття спадщини з умовою чи із застереженням.

Спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку (шість місяців), він не заявив про відмову від неї.

Незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини.

Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини.

Заява про прийняття спадщини подається спадкоємцем особисто.

Особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника.

Заяву про прийняття спадщини від імені малолітньої, недієздатної особи подають її батьки (усиновлювачі), опікун.

Особа, яка подала заяву про прийняття спадщини, може відкликати її протягом строку, встановленого для прийняття спадщини.

Які строки встановлюються для прийняття спадщини?

Для прийняття спадщини встановлюється шестимісячний термін, який починається з часу відкриття спадщини.

Якщо виникнення у особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, термін прийняття нею спадщини встановлюється три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття.

Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він продовжується до трьох місяців.

Якщо протягом шести місяців з часу відкриття спадщини відказоодержувач не відмовився від заповідального відказу, вважається, що він його прийняв.

Якщо строки отримання спадку пропущено?

Якщо спадкоємець протягом встановленого строку не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її.

За письмовою згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, може подати заяву про прийняття спадщини до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини.

За позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

Чи може спадкоємець відмовитися від прийняття спадщини?

Так. Спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від прийняття спадщини протягом шести місяців з часу відкриття спадщини. Заява про відмову від прийняття спадщини подається до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини.

Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може відмовитися від прийняття спадщини за згодою піклувальника і органу опіки та піклування.

Неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років може відмовитися від прийняття спадщини за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника і органу опіки та піклування.

Батьки (усиновлювачі), опікун можуть відмовитися від прийняття спадщини, належної малолітній, недієздатній особі лише з дозволу органу опіки та піклування.

Відмова від прийняття спадщини є безумовною і беззастережною.

Відмова від прийняття спадщини може бути відкликана протягом строку, встановленого для її прийняття.

Спадкоємець за заповітом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за заповітом.

Спадкоємець за законом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь будь-кого із спадкоємців за законом незалежно від черги. Також спадкоємець має право відмовитися від частки у спадщині спадкоємця, який відмовився від спадщини на його користь.

Якщо заповідач підпризначив спадкоємця, особа, на ім'я якої складений заповіт, може відмовитися від спадщини лише на користь особи, яка є підпризначеним спадкоємцем (ст.ст. 1273 1274 ЦКУ).

Як відбувається перехід права спадкування у випадку відмови?

Відповідно до статті 1275, якщо від прийняття спадщини відмовився один із спадкоємців за заповітом, частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними порівну.

Якщо від прийняття спадщини відмовився один із спадкоємців за законом з тієї черги, яка має право на спадкування, частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за законом тієї ж черги і розподіляється між ними порівну.

Положення вищезгаданої статті не застосовуються, якщо спадкоємець відмовився від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця, а також коли заповідач підпризначив іншого спадкоємця.

Якщо на спадкоємця за заповітом, який відмовився від прийняття спадщини, було покладено заповідальний відказ, обов'язок за заповідальним відказом переходить до інших спадкоємців за заповітом, які прийняли спадщини і розподіляється між ними порівну.

Відмова спадкоємця за заповітом від прийняття спадщини не позбавляє його права на спадкування за законом.

Якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія).

Право на прийняття спадщини у цьому випадку здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він подовжується до трьох місяців.

Що означає «відумерла спадщина»?

У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини.

Заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини.

Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

Територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця.

Спадщина, не прийнята спадкоємцями, охороняється до визнання її відумерлою (ст. 1277 ЦКУ).

Хто із спадкоємців має переважне право на виділ їм спадкового майна?

Насамперед слід зазначити, що частки кожного спадкоємця у спадщині є рівними, якщо спадкодавець у заповіті сам не розподілив спадщину між ними.

Кожен із спадкоємців має право на виділ його частки в натурі.

Спадкоємці, які протягом не менш як одного року до часу відкриття спадщини проживали разом із спадкодавцем однією сім'єю, мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм у натурі предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку в розмірі частки у спадщині, яка їм належить.

Спадкоємці, які разом із спадкодавцем були співвласниками майна, мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм у натурі цього майна, у межах їхньої частки у спадщині, якщо це не порушує інтересів інших спадкоємців, що мають істотне значення.

Коли спадщина підлягає перерозподілу між спадкоємцями?

Якщо після спливу строку для прийняття спадщини і після розподілу її між спадкоємцями спадщину прийняли інші спадкоємці, вона підлягає перерозподілу між ними.

Такі спадкоємці мають право вимагати передання їм у натурі частини майна, яке збереглося або сплати грошової компенсації.

Якщо майно, на яке претендує спадкоємець, що пропустив строк для прийняття спадщини, перейшло як відумерле до територіальної громади і збереглося, спадкоємець має право вимагати його передання в натурі. У разі його продажу, спадкоємець має право на грошову компенсацію.

Обов'язок спадкоємців задовольнити вимоги кредитора

Спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожен із спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині.

Кредиторові спадкодавця належить протягом 6 місяців від дня, коли він дізнався або міг дізнатися про відкриття спадщини, пред'явити свої вимоги до спадкоємців, які прийняли спадщину, незалежно від настання строку вимоги.

Якщо кредитор спадкодавця не знав і не міг знати про відкриття спадщини, він має право пред'явити свої вимоги до спадкоємців, які прийняли спадщину протягом одного року від настання строку вимоги. Якщо протягом цих строків кредитор не пред'явив вимоги до спадкоємців він позбавляється права вимоги.

Вимоги кредитора спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено.

У разі відмови від одноразового платежу, суд за позовом кредитора накладає стягнення на майно, яке було передане спадкоємцям у натурі (ст. 1281, 1282 ЦКУ).

Управління спадщиною

Якщо у складі спадщини є майно, яке потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані, нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса — відповідний орган місцевого самоврядування, у разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту, укладають договір на управління спадщиною з іншою особою.

Особа, яка управляє спадщиною, має право на вчинення будь-яких необхідних дій, спрямованих на збереження спадщини до з'явлення спадкоємців або до прийняття спадщини.

Особа, яка управляє спадщиною, має право на плату за виконання своїх повноважень.

Для чого призначають виконавця заповіту?

Якщо спадкування здійснюється не лише за заповітом, а й за законом, спадкоємець призначає виконавця заповіту, який вживає заходів щодо охорони всієї спадщини.

Спадкоємці за законом мають право призначити іншу особу, яка вживатиме заходів щодо охорони частини спадщини, що спадкується за законом.

Охорона спадкового майна триває до закінчення строку, встановленого для прийняття спадщини.

Виконавець заповіту має право вимагати від спадкоємців відшкодування тих витрат, які були ним зроблені для охорони спадщини, управління нею та виконання заповіту. Якщо заповідач не визначив у заповіті те майно (в натурі або у грошах), яке виконавець заповіту має право одержати зі складу спадщини як плату за виконання своїх повноважень, то розмір плати визначається за домовленістю виконавця заповіту та спадкоємців, а в разі спору — судом (ст. 1291 ЦКУ).

Витрати на охорону спадкового майна відшкодовуються спадкоємцями відповідно до їхньої частки у спадщині.

V. ОФОРМЛЕННЯ ПРАВА НА СПАДЩИНУ

Чи потрібне свідоцтво про право на спадщину?

В принципі, відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину. Але, якщо у складі спадщини є нерухоме майно, спадкоємець зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно.

Якщо спадщину прийняло кілька спадкоємців, свідоцтво про право на спадщину видається на ім'я кожного з них, із зазначенням імені та частки у спадщині інших спадкоємців.

Чи потрібна державна реєстрація права на спадщину?

Якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, він зобов'язаний зареєструвати право на спадщину в органах, які здійснюють державну реєстрацію нерухомого майна.

Право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації цього майна.

Строк видачі свідоцтва про право на спадщину

Свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення шести місяців з часу відкриття спадщини.

Якщо заповіт складено на користь зачатої, але ще не народженої дитини, видача свідоцтва про право на спадщину і розподіл спадщини між усіма спадкоємцями може відбутися лише після народження дитини. Це правило стосується також дитини, зачатої за життя спадкодавця, але народженої після його смерті, у разі спадкування за законом.

До закінчення строку на прийняття спадщини нотаріус може видати спадкоємцеві дозвіл на одержання частини вкладу спадкодавця у банку (фінансовій установі), якщо це викликано обставинами, які мають істотне значення.

Чи можна вносити зміни до свідоцтва про право на спадщину?

Так, за згодою всіх спадкоємців, які прийняли спадщину, нотаріус за місцем відкриття спадщини може внести зміни до свідоцтва про право на спадщину.

На вимогу одного із спадкоємців за рішенням суду можуть бути внесені зміни до свідоцтва про право на спадщину.

У випадках, встановлених частинами першою і другою цієї статті, нотаріус видає спадкоємцям нові свідоцтва про право на спадщину.

За яких випадків свідоцтво про право на спадщину є недійсним?

Свідоцтво про право на спадщину визнається недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, а також в інших випадках, встановлених законом.

VI. СПАДКОВИЙ ДОГОВІР

Для чого укладається спадковий договір?

Насамперед слід зазначити, що сам термін «спадковий договір» є новим в нашому законодавстві і його не слід плутати з договором довічного утримання чи заповітом.

Отже, яка мета укладання такого документа? За спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Наприклад, власник квартири зобов'язує майбутнього набувача квартири виконувати певні свої розпорядження. За це, в разі смерті відчужувача, право власності на квартиру перейде до набувача. Але, якщо б це був договір довічного утримання, право власності одразу перейшло б від відчужувача до набувача (ст. 1302 ЦКУ).

Між ким укладається спадковий договір?

Сторонами у спадковому договорі є відчужувач і набувач.

Відчужувачем за спадковим договором може бути подружжя, один із подружжя або інша особа.

Набувачем за спадковим договором можуть бути громадяни, організації, установи, підприємства.

Предмет та форма спадкового договору

Передовсім варто підкреслити, що зміст спадкового договору, як і будь-якого іншого правочину не може суперечити Кодексу, іншим актам цивіль-

ного законодавства, моральним засадам суспільства, а також правам й інтересам малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Спадковий договір має бути укладений у письмовій формі й обов'язково посвідчений у нотаріуса, без цього він не матиме законної сили. У протилежному випадку договір визнається нікчемним.

Обов'язки набувача за спадковим договором

Набувач може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття. Так, наприклад, на набувача можуть бути покладені зобов'язання забезпечувати відчужувача продуктами харчування, догляду, а також й такі, що слід виконувати після смерті відчужувача: наприклад, поховати його за національною традицією поруч із родичами і встановити на могилі пам'ятника, надавати допомогу онуку відчужувача до його повноліття тощо.

Відчужувач може зобов'язати набувача утриматись від вчинення певних дій, наприклад, припинити вести аморальний спосіб життя, якщо він бажає в майбутньому стати власником майна (ст. 1305 ЦКУ).

Права та обов'язки відчужувача за спадковим договором

Відчужувач має право робити певні розпорядження, вимагати від набувача вчинення визначених умовами договору дій майнового або немайнового характеру. Він має право призначити особу, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті, та вимагати розірвання договору за життя у разі невиконання набувачем його розпоряджень. З іншого боку, на нього покладається обов'язок не відчужувати майно, визначене спадковим договором.

Які особливості спадкового договору за участю подружжя?

Предметом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, яке є особистою власністю будь-кого з подружжя.

Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором.

Таким майном може бути окрема річ або сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Не можуть переходити за договором особисті немайнові права, речові права на чуже майно.

Забезпечення виконання спадкового договору

На майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження, щоб її протягом дії договору не

міг продати відчужувач. У випадку з договором довічного утримання, нотаріус також накладає заборону відчуження, але цього разу, для того щоб її не міг продати набувач.

Заповіт, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним.

Відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті. У разі відсутності такої особи, контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Розірвання спадкового договору

Спадковий договір не можна скасувати або змінити в односторонньому порядку за життя відчужувача, як це має місце при заповіті.

Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень.

Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

VII. ДОГОВІР ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ (ДОГЛЯДУ)

Договір довічного утримання не є новим в нашому законодавстві на відміну від спадкового договору.

Але, на думку багатьох юристів, існуюча практика договорів довічного утримання потребує суттєвого вдосконалення, оскільки предметом багатьох судових спорів є саме договори довічного утримання. Отже, давайте розглянемо для чого він укладається і хто виступає сторонами за цим договором.

За таким договором одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно.

Договір довічного утримання (догляду) укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Якщо за таким договором передається у власність нерухоме майно, то він підлягає державній реєстрації.

Між ким укладається договір довічного утримання?

Відповідно до статті 746 ЦКУ, відчужувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я.

Набувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути повнолітня дієздатна фізична особа або юридична особа.

Якщо набувачами є кілька фізичних осіб, вони стають співвласниками майна, переданого їм за договором довічного утримання (догляду), на праві спільної сумісної власності.

Якщо набувачами є кілька фізичних осіб, їх обов'язок перед відчужувачем є солідарним.

Договір довічного утримання (догляду) може бути укладений відчужувачем на користь третьої особи.

Особливості укладення договору довічного утримання (догляду) щодо майна, що є у спільній сумісній власності

Майно, що належить співвласникам на праві спільної сумісної власності, зокрема, майно, що належить подружжю, може бути відчужене ними на підставі договору довічного утримання (догляду).

У разі смерті одного із співвласників майна, що було відчужене ними на підставі договору довічного утримання (догляду), обсяг зобов'язання набувача відповідно зменшується.

Якщо відчужувачем є один із співвласників майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, договір довічного утримання (догляду) може бути укладений після визначення частки цього співвласника у спільному майні або визначення між співвласниками порядку користування цим майном (ст. 747 ЦКУ).

Коли виникає право власності на майно, передане за договором довічного утримання (догляду)?

Набувач стає власником майна, переданого йому за договором довічного утримання (догляду), з моменту нотаріального посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним.

Якщо договір про відчуження майна підлягає державній реєстрації, право власності у набувача виникає з моменту такої реєстрації, відповідно до статті 334 цього Кодексу.

Які обов'язки має набувач за договором довічного утримання (догляду)?

У договорі довічного утримання (догляду) можуть бути визначені всі види матеріального забезпечення, а також усі види догляду (опікування), якими набувач має забезпечувати відчужувача.

У договорі треба детально виписати, яку саме допомогу набувач квартири буде надавати відчужувачу: купувати ліки, їжу, одяг, оплачувати комунальні послуги, послуги покоївки тощо. Юристи радять визначати загальну щомісячну суму запланованих послуг та порядок її індексації.

Якщо обов'язки набувача не були конкретно визначені або у разі виникнення потреби забезпечити відчужувача іншими видами матеріального забезпечення та догляду, спір має вирішуватися відповідно до засад справедливості та розумності.

Набувач зобов'язаний, у разі смерті відчужувача, поховати його, навіть якщо це не було передбачено договором довічного утримання (догляду).

Якщо частина майна відчужувача перейшла до його спадкоємців, витрати на його поховання мають бути справедливо розподілені між ними та набувачем (ст. 749 ЦКУ).

Набувач може бути зобов'язаний забезпечити відчужувача або третю особу житлом у будинку (квартирі), який йому переданий за договором довічного утримання (догляду).

У цьому разі в договорі має бути конкретно визначена та частина помешкання, в якій відчужувач має право проживати.

Набувач не має права

Відповідно до статті Кодексу «Забезпечення виконання договору довічного утримання (догляду)», набувач не має права до смерті відчужувача продавати, дарувати, міняти майно, передане за договором довічного утримання (догляду), укладати щодо нього договір застави, передавати його у власність іншій особі на підставі іншого правочину.

На майно, передане набувачу за договором довічного утримання (догляду), не може бути звернене стягнення протягом життя відчужувача.

Втрата (знищення), пошкодження майна, яке було передане набувачеві, не є підставою для припинення чи зменшення обсягу його обов'язків перед відчужувачем.

Чи можлива заміна набувача за договором довічного утримання (догляду)?

Через деякий час набувач може стати неспроможним виконувати умови договору довічного утримання. Тоді відчужувач має право розірвати договір (робиться це в судовому порядку). Витрачені набувачем гроші в такому випадку не повертаються.

У разі неможливості подальшого виконання набувачем своїх обов'язків за договором довічного утримання (догляду) з підстав, що мають істотне значення, обов'язки набувача можуть бути передані за згодою відчужувача члену сім'ї набувача або іншій особі за їхньою згодою.

Відмова відчужувача у наданні згоди на передання обов'язків набувача за договором довічного утримання (догляду) іншій особі може бути оскаржена до суду. У цьому разі суд бере до уваги тривалість виконання договору та інші обставини, які мають істотне значення.

Чи можна змінити умови договору довічного утримання (догляду)?

Набувач та відчужувач можуть домовитися про заміну речі, яка була передана за договором довічного утримання (догляду), на іншу річ.

У цьому разі обсяг обов'язків набувача може бути за домовленістю сторін змінений або залишений незмінним.

Які умови та наслідки припинення договору довічного утримання (догляду)?

Договір довічного утримання (догляду) може бути розірваний за рішенням суду:

1) на вимогу відчужувача або третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків незалежно від його вини;

2) на вимогу набувача.

Договір довічного утримання (догляду) припиняється зі смертю відчужувача.

У разі розірвання договору довічного утримання (догляду) через невиконання або неналежне виконання набувачем обов'язків за договором, відчужувач набуває право власності на майно, яке було ним передане, і має право вимагати його повернення.

У цьому разі витрати, зроблені набувачем на утримання та (або) догляд відчужувача, не підлягають поверненню.

У разі розірвання договору у зв'язку з неможливістю його подальшого виконання набувачем з підстав, що мають істотне значення, суд може залишити за набувачем право власності на частину майна, з урахуванням тривалості часу, протягом якого він належно виконував свої обов'язки за договором.

Кому переходить право власності у випадку смерті набувача?

Обов'язки набувача за договором довічного утримання (догляду) переходять до тих спадкоємців, до яких перейшло право власності на майно, що було передане відчужувачем.

Якщо спадкоємець за заповітом відмовився від прийняття майна, що було передане відчужувачем, право власності на це майно може перейти до спадкоємця за законом.

Якщо у набувача немає спадкоємців або вони відмовилися від прийняття майна, переданого відчужувачем, відчужувач набуває право власності на це майно. У цьому разі договір довічного утримання (догляду) припиняється (ст. 757 ЦКУ).

Які правові наслідки припинення юридичної особи-набувача?

У разі припинення юридичної особи-набувача, з визначенням правонаступників до них переходять права та обов'язки за договором довічного утримання (догляду).

У разі ліквідації юридичної особи-набувача, право власності на майно, передане за договором довічного утримання (догляду), переходить до відчужувача.

Якщо в результаті ліквідації юридичної особи-набувача майно, що було передане їй за договором довічного утримання (догляду), перейшло до її засновника (учасника), до нього переходять права та обов'язки набувача за договором довічного утримання (догляду).

Який нотаріус надійніше?

Документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу. Але тут треба мати на увазі, що повноваження державних і приватних нотаріусів щодо вчинення нотаріальних дій не однакові. Найширші вони звичайно у державних нотаріусів. У державних нотаріальних конторах вчиняються практично всі нотаріальні дії:

1) посвідчуються правочини (договори, заповіти, довіреності, шлюбні договори та ін.);

2) вживаються заходи щодо охорони спадкового майна;

3) встановлюється опіка над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, а також фізичної особи, місце перебування якої невідоме;

4) видаються свідоцтва про право на спадщину;

5) видаються свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя;

6) видаються свідоцтва про посвідчення та про прийняття на зберігання секретних заповітів;

7) видаються свідоцтва виконавцям заповіту;

8) оголошуються секретні заповіти;

9) видаються свідоцтва про придбання майна з публічних торгів (аукціонів);

10) видаються дублікати документів, що зберігаються у справах держнотконтори, приватного нотаріуса;

11) накладається заборона відчуження житлового будинку, будівлі, садиби, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого та рухомого майна, майнових прав;

12) засвідчується правильність копій (фотокопій) документів і виписок з них;

13) засвідчується справжність підпису на документах;

14) засвідчується правильність перекладу документів з однієї мови на іншу;

-
- 15) посвідчується факт, що фізична особа є живою;
 - 16) посвідчується факт перебування фізичної особи в певному місці;
 - 17) посвідчується тотожність фізичної особи з особою, зображеною на фотокартці;
 - 18) посвідчується час пред'явлення документів;
 - 19) передаються заяви фізичних і юридичних осіб іншим фізичним і юридичним особам;
 - 20) приймаються у депозит грошові суми та цінні папери;
 - 21) вчиняються виконавчі написи;
 - 22) вчиняються протести векселів;
 - 23) пред'являються чеки до платежу і посвідчується неоплата чеків;
 - 24) вчиняються морські протести;
 - 25) приймаються на зберігання документи;
 - 26) засвідчується справжність електронного цифрового підпису на документах (за наявності технічної можливості роботи з електронними документами).

Приватні нотаріуси вчиняють такі ж нотаріальні дії, за винятком:

- 1) видачі свідоцтва про право на спадщину;
- 2) видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного з подружжя;
- 3) вжиття заходів щодо охорони спадкового майна;
- 4) видачі свідоцтва виконавцю заповіту в разі, якщо заповідач не призначив виконавця заповіту або якщо виконавець відмовився від виконання заповіту чи був усунений від його виконання.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ТА ІНШОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Словник іншомовних слів / Уклад. Л.О.Пустовіт та ін. — К.:Довіра, 2000.
2. Фединяк Г.С. Міжнародне приватне право. К.: Юринком Інтер, 1997.
3. Цивільний Кодекс України.
4. Цивільний процесуальний кодекс України.
5. Кримінальний кодекс України.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
7. Сімейний кодекс України.
8. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року N2789-III.
9. Положення про Єдиний реєстр заповітів та спадкових справ від 17 жовтня 2000 р., N 714/4935.
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення» від 28 серпня 2003 р. N 1377.
11. Постанова Правління національного банку України «Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах» від 12.11.2003 N 492 (Із змінами від 23.06.2004).
12. Наказ про затвердження Правил опіки та піклування від 17 червня 1999 р., N 387/3680.
13. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 03.03.2004 N 20/5, (Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства юстиції N 40/5 від 24.05.2004).
14. Наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських, провізорських посад та посад молодших спеціалістів з фармацевтичною освітою у закладах охорони здоров'я» від 28.10.2002 N 385 (Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я N 229 від 07.05.2004).
15. Наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження форми акта про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати батьки чи інші родичі, про підкинуту чи знайдену дитину та Інструкції про порядок його заповнення» від 17.03.2004 N 142/275.

-
16. Договір між Україною та Естонською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах (Договір ратифіковано Законом від 22.11.95 N 450/95-ВР).
 17. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах (Договір ратифіковано Законом від 10.11.94 N 238/94-ВР).
 18. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах (Договір ратифіковано Постановою ВР від 04.02.94 N 3941-XII).

ЗМІСТ

Передмова	3
-----------------	---

РОЗДІЛ І

I. Загальні положення сімейного права	5
Що слід розуміти під словом «сім'я»?	5
Сімейні договірні відносини	5

II. Шлюб. Поняття, порядок та умови укладання	6
Право на шлюб	6
Якщо ви вирішили узаконити своє спільне проживання	7
Заручини	7
Час та місце реєстрації шлюбу	8
Які правові підстави визнання шлюбу недійсним?	8
До яких правових наслідків може призвести проживання у недійсному шлюбі?	10

III. Шлюбний договір	10
Що таке шлюбний договір і для чого він укладається?	10
Хто і коли може укласти шлюбний договір?	11
Які питання може регулювати шлюбний договір?	11

IV. Припинення шлюбу	13
Які існують підстави припинення шлюбу?	13
Випадки припинення шлюбу внаслідок його розірвання	13
Право на пред'явлення позову про розірвання шлюбу	14
Чи можливе поновлення шлюбу після його розірвання?	14
Якщо подружжя вирішили проживати окремо?	15
Яка встановлюється відповідальність за насильницькі дії в сім'ї? ..	15

V. Особисті права та обов'язки батьків і дітей	16
Що належить до особистих немайнових прав та обов'язків подружжя?	16
Як визначається походження дитини?	16
Які права та обов'язки мають батьки щодо дітей?	18
Права та обов'язки дітей	18
Чи достатньо Ви приділяєте уваги вихованню своєї дитини? ...	19
Яку відповідальність несуть батьки за своїх дітей?	19
Як вирішується питання місця проживання дитини?	20
На яких підставах батьків позбавляють батьківських прав?	20

VI. Майнові права та обов'язки батьків та дітей	21
Що належить до особистої приватної власності?	21
Поділ спільної сумісної власності	22

Яким чином розподіляється спільна сумісна власність?	22
Які документи слід подати до суду при розлученні чи поділі майна?	23
Право на майно жінки та чоловіка, які проживають у цивільному шлюбі	23
VII. Аліментні зобов'язання та права батьків і дітей	24
У який спосіб надається утримання одному з подружжя?	24
Чи можна укласти договір про сплату аліментів?	25
Утримання батьками своїх дітей	25
Які обставини враховуються судом при визначенні розміру аліментів?	26
Утримання повнолітніми дітьми своїх батьків	26
Чи може дитина розпоряджатися аліментами одержаними для неї?	26
Як визначається розмір аліментів?	27
Припинення права на аліменти у зв'язку з набуттям права власності на майно	27
Право на аліменти жінки та чоловіка, які перебувають у цивільному шлюбі	28
Як визначається розмір заборгованості за аліментами?	29
VIII. Усиновлення	29
Кого можна усиновити?	29
Хто може бути усиновлювачем?	30
Чи потрібна згода дитини на усиновлення?	31
Якщо Ви вирішили усиновити дитину?	31
Таємниця усиновлення	32
Чи правомірна зміна відомостей про усиновленого?	33
IX. Опіка, піклування та патронат	33
Встановлення опіки та піклування	33
Які права має дитина, котра залишилася без піклування батьків?	34
Що таке патронат?	35
X. Особливі випадки регулювання сімейних відносин	35
Як відбувається реєстрація шлюбу з іноземцем в Україні?	35
Визнання розірвання шлюбу	36
Як регулюються особисті та майнові права подружжя?	36
Як відбувається визнання батьківства?	37
Якщо іноземець вирішив усиновити дитину, яка є громадянином України?	38
Хто наглядає за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями?	38
Додаток. Зразок шлюбного договору укладеного в шлюбі	40

РОЗДІЛ II

I. Загальні положення про спадкування	43
З чого складається спадщина?	43
Місце та час відкриття спадщини	43
Хто має право на спадкування?	44
Хто не може бути спадкоємцем?	44
II. Спадкування за заповітом	45
Хто має право бути заповідачем?	45
Який обсяг спадщини може визначити заповідач?	45
Хто має право на обов'язкову частку у спадщині?	46
Заповідальний відказ	46
Отримання спадку за певної умови	47
Чи може подружжя скласти спільний заповіт?	47
Які загальні вимоги до форми заповіту?	48
Хто має право посвідчувати заповіт?	48
До кого звернутися, якщо немає нотаріальної контори?	49
Хто може бути свідками при посвідченні заповіту, а хто ні?	49
Що таке секретний заповіт?	50
III. Спадкування за законом	50
Як відбувається спадкування за законом?	50
Чи можлива зміна черговості одержання права на спадкування? ..	51
Як здійснюється спадкування усиновленими та усиновлювачами?51	
Спадкування за правом представлення	51
Як встановлюється розмір частки у спадщині спадкоємців за законом?	52
IV. Здійснення права на спадкування	52
Як відбувається прийняття спадщини?	52
Які строки встановлюються для прийняття спадщини?	53
Якщо строки отримання спадку пропущено?	53
Чи може спадкоємець відмовитися від прийняття спадщини? ..	53
Як відбувається перехід права спадкування у випадку відмови? ..	54
Що означає «вдимерла спадщина»?	55
Хто із спадкоємців має переважне право на виділ їм спадкового майна?	55
Коли спадщина підлягає перерозподілу між спадкоємцями? ...	55
Обов'язок спадкоємців задовольнити вимоги кредитора	56
Управління спадщиною	56
Для чого призначають виконавця заповіту?	56
V. Оформлення права на спадщину	57
Чи потрібне свідоцтво про право на спадщину?	57
Чи потрібна державна реєстрація права на спадщину?	57

Строк видачі свідоцтва про право на спадщину	57
Чи можна вносити зміни до свідоцтва про право на спадщину? ..	58
За яких випадків свідоцтво про право на спадщину є недійсним? ..	58
VI. Спадковий договір	58
Для чого укладається спадковий договір?	58
Між ким укладається спадковий договір?	58
Предмет та форма спадкового договору	58
Обов'язки набувача за спадковим договором	59
Права та обов'язки відчужувача за спадковим договором	59
Які особливості спадкового договору за участю подружжя?	59
Забезпечення виконання спадкового договору	59
Розірвання спадкового договору	60
VII. Договір довічного утримання (догляду)	60
Між ким укладається договір довічного утримання?	60
Особливості укладення договору довічного утримання (догляду) щодо майна, що є у спільній сумісній власності	61
Коли виникає право власності на майно, передане за договором довічного утримання (догляду)?	61
Які обов'язки має набувач за договором довічного утримання (догляду)?	61
Набувач не має права	62
Чи можлива заміна набувача за договором довічного утримання (догляду)?	62
Чи можна змінити умови договору довічного утримання (догляду)?	63
Які умови та наслідки припинення договору довічного утримання (догляду)?	63
Кому переходить право власності у випадку смерті набувача? . . .	63
Які правові наслідки припинення юридичної особи-набувача? . .	64
Який нотаріус надійніше?	64
Перелік використаних нормативно-правових актів та іншої літератури:	66

Інститут громадянського суспільства
01103, Київ, б. Дружби народів, 22, к.21
e-mail: csi@csi.org.ua
www.csi.org.ua

ТОВ «ІКЦ «Леста»»

Підписано до друку з оригінал-макету 09.12.2004.
Формат 60х84/16. Гарнітура Newton. Папір офсетний.
Умовн.-друк. арк. 4,19. Обл.-вид. арк. 3,46. Наклад 3000
